APROXIMACIÓ A LES FARMÀCIES DE LA CIUTAT DE LLEIDA EN LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

Discurs d'ingrés de la
Dra. Rosa Fabregat
com a Acadèmica Corresponent de la
Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona
celebrat el dia 26 de setembre de 2001

Barcelona
2001

L'Acadèmia no es fa solidària de les opinions que s'exposen en les publicacions, de les quals és responsable l'autor.

Dipòsit legal: L-1077-2001
Arts Gràfiques Bobalà, SL
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

Al president Víctor Berga i a la Junta de Govern del Col·legi de Farmacèutics de Lleida, i a l'editor Lluís Pagès per la seva tan demostrada generositat.

Excel·lentíssim Senyor President
Molt Il·lustres Senyores i Senyors Acadèmics
Digníssimes Autoritats
Senyores i Senyors

És per a mi un honor llegir aquest discurs en aquesta noble sala carregada d'història, pel que significa en la meva ja llarga trajectòria per la vida i pel reconeixement que comporta per part dels companys de professió. Tenir la joia d'entrar a l'Acadèmia de Farmàcia és una fita que mai no havia contemplat però vet aquí que s'ha fet el miracle i la generositat d'aquests acadèmics que avui m'acompanyen i que ho han fet possible, i a tots vostès que han deixat les mil i una activitats de cada dia per a venir-me a fer costat en un acte tan significatiu per a mi. Els en dono les gràcies.

Tot home i tota dona al llarg de la seva vida ha trobat persones que li han donat la mà i l'han guiat en el seu camí. Avui s'escau que agraeixi aquí públicament el seu desinteressat ajut i mestratge. Em refereixo als meus professors. Penso concretament en el senyor Josep Solans, de Lleida, que ens va desvetllar intel·lectualment, als seus alumnes de batxillerat, i ens va ensenyar que el coneixement és un tot i que les ciències i les humanitats s'interrelacionen. Gràcies a ell sempre he trobat natural l'intent de divulgar la ciència en la meva creació literària.

També sóc deutora dels meus professors universitaris. Penso en el doctor Josep M. Suñer i Arbussà, actual president d'aquesta docta institució. Encara em sembla que el veig, joveníssim, instruint-nos, als seus alumnes; i en el doctor Gómez Caamaño i la seva generosa ajuda en la meva tesi doctoral; i en els meus companys de promoció, que amb aquells apunts ciclostil·lats, que encara guardo, ens eren d'un ajut inestimable als estudiants que, a més d'estudiar, treballàvem. I també vull recordar el company Enric Bas, de preclara intel·ligència, admirat pels estudiants de promoció i que, si la mort no se l'hagués endut, potser també hauria preparat amb dedicació i entusiasme el seu discurs d'entrada en aquesta digna institució acadèmica. Ell, segons m'han informat, va ser qui va començar a insinuar el meu nom com a possible nou membre. El meu agraïment també és per al doctor Miquel Ylla, per a la doctora M. Assumpció Alsina i pel doctor Josep Iglesias, els meus padrins avui, i per tots els altres membres que han secundat el meu nomenament.

Vull mencionar, també, els companys de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana que, amb el Seminàrium mensual, han estat un escalf per al retorn a les arrels

farmacèutiques. Tampoc no vull deixar de reconèixer l'amabilitat i l'hospitalitat del president del Col·legi de Farmacèutics de Lleida, el senyor Víctor Berga, i de la senyora Magda Peris, la farmacèutica responsable del laboratori col·legial que, amb els seus comentaris, van acabar de desvetllar el meu interès per aquest treball. I a Jaumina Casanovas que m'ha confegit una llista de les juntes de Govern del Col·legi des de l'any 1938.

També vull regraciar amb afecte els farmacèutics de Lleida senyor Ramon Aragonès, senyor Simó Clavera i senyor Francesc Pons pel seu ajut desinteressat i la generositat del seu temps en les entrevistes que els he fet, i a tots els altres farmacèutics que, en donar per acabada la meva recerca, m'han lliurat documents acreditatius de la procedència de les seves farmàcies que confirmen el meu treball de camp. Així mateix agraeixo l'ajut desinteressat als estudiosos Romà Sol i Carme Torres, cronistes de la ciutat de Lleida i vells amics, que m'han facilitat dades i accés a l'immens arxiu familiar, meticulosament ordenat, i a una novel·la de l'època estudiada, el protagonista de la qual és un farmacèutic. Novel·la molt estimada per la mare de la Carme, la senyora Maria Graells, que amb més de noranta anys coneix un niu d'anècdotes i domina el plànol antic de la ciutat de Lleida de començament del segle XX. Agraeixo també a l'Institut d'Estudis Ilerdencs i a les seves arxiveres, Abigaïl Segarra i Sílvia Ferrús, el conjunt de dades i fitxes bibliogràfiques que m'han proporcionat.

A tots ells i elles els dec que la realització d'aquest estudi no hagi estat tan feixuga i sí fascinant. Tampoc no puc oblidar l'amiga Maria Jesús Echauz i Maria Dolores Amela, amb càrrecs de responsabilitat a Telefònica de Lleida, que m'han permès obtenir, del Museu de Telecomunicacions de Madrid, còpia de la llista de les farmàcies de Lleida presents en la primera guia publicada.

Tampoc vull deixar de mencionar en aquest dia tan especial per a mi, el meu espòs, l'escriptor Josep M. Prim, el nostre fill, Jordi, i els altres familiars que avui m'acompanyen: la meva germana Pepita i el seu espòs, Benito Jover, i tots els altres parents, amics i amigues, sense oblidar-me de dedicar unes paraules a la memòria dels meus pares que en els temps difícils de la postguerra em van permetre cursar una carrera universitària, amb tots els inconvenients que això comportava.

Índex

1. Tema escollit i projecte de treball 9
2. Entrevistes 13
   Testimoniatge del farmacèutic Ramon Aragonès 13
   Testimoniatge del farmacèutic Simó Clavera 15
   Testimoniatge del farmacèutic Francesc Pons 16
3. Sondeig en les guies de la ciutat de Lleida 23
4. Punts d'atenció farmacèutica a la ciutat de Lleida en l'època estudiada i com alguns han estat traslladats per la ciutat en expansió 37
5. Aquelles farmàcies i els seus farmacèutics fins a l'època actual 39
6. La "cirereta" que corona el trencaclosques 63
7. Conclusions 67
8. Bibliografia 69

1.
Tema escollit i projecte de treball

El setembre de l'any passat vaig rebre un llibre titulat *El albarelo de la cruz lisiada*. La seva autora és la farmacèutica i poeta Margarita Arroyo, directora de la revista *Pliegos de Rebotica*. El vaig llegir i em va interessar la manera com recrea i evoca la història de la Real Botica, i en la segona part del volum fa un inventari de les farmàcies més representatives del Madrid del segle XIX. Aquest llibre em va recordar el discurs inaugural de l'any 1999 a la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, titulat *Farmàcia i Art a Catalunya* pronunciat per la doctora Anna Maria Carmona. Vaig començar a pensar que el meu treball per a l'Acadèmia podria tractar sobre oficines de farmàcia.

En una conversa a Lleida amb el president del col·legi, senyor Víctor Berga, i amb la senyora Magda Peris, vaig fer menció d'aquest llibre sobre les farmàcies que fan història, i ells em van dir que, a Lleida, malauradament s'havia perdut tota la documentació que feia referència a les farmàcies existents amb anterioritat a la guerra civil. Havien desaparegut tots els arxius durant els enrenous. El senyor Berga va afegir que algun dia s'hauria d'intentar reconstruir aquest buit tot comentant que, durant la celebració del centenari del Col·legi de Farmacèutics de Lleida, el farmacèutic senyor Simó Clavera, de 95 anys d'edat, els va enumerar les farmàcies i la seva ubicació en la ciutat, abans de la pèrdua dels arxius.

Aquesta referència consta en l'entrevista que li van fer en la revista *Ilerfarm* (número 9, any 1993) que publica el col·legi, però només es menciona el nombre de les farmàcies sense especificar-ne els titulars, ni la ubicació dins la ciutat. Llavors vaig decidir que la recerca d'aquestes farmàcies, i el seguiment de les més significatives, podria ser el tema escollit per a la meva aportació a l'acadèmia, en el discurs d'ingrés.

Posteriorment vaig assabentar-me que un altre acadèmic electe en la meva mateixa convocatòria, el farmacèutic de la Pobla de Segur doctor Francesc Solduga, també feia un estudi de farmàcies, però ell

de les situades en la seva comarca del Pallars, per tant no hi hauria cap problema d'interferències i així mateix li ho vaig comentar per telèfon.

Projecte de treball

Vaig concebre el meu treball com un conjunt d'apartats agrupats sota el títol: «Aproximació a les oficines de farmàcia de la ciutat de Lleida en la primera meitat del segle XX i la importància sociològica de les més representatives.»

Per tal de reconstruir les dades dels arxius desapareguts, començaria amb una primera fase d'aproximació a les farmàcies existents en l'època estudiada, mitjançant diverses entrevistes a tres farmacèutics de la ciutat. Dos d'ells hi van exercir professionalment en la primera meitat del segle XX, especialment abans de 1936 i en la immediata postguerra. Vaig pensar en Ramon Aragonès, titular recentment jubilat de la que se suposa la farmàcia més antiga de Lleida. A principis de segle la regentava l'avi del prestigiós doctor Trueta; el segon farmacèutic entrevistat va ser Simó Clavera Armenteros, venerable farmacèutic de 95 anys i ment lúcida, abans mencionat, germà del que va ser subdirector general de Farmàcia, Josep M. Clavera, i el tercer Francesc Pons que, a més de farmàcia, extensa secció d'ortopèdia, laboratori d'anàlisis clíniques i el titular de més llarga durada en el segle XX, tenia adossat a la farmàcia, però independent, un laboratori d'especialitats farmacèutiques (més de quaranta enregistrades) que en el seu temps va tenir la seva importància.

Després de confrontar les diverses entrevistes confeccionaria la llista de les farmàcies que havien mencionat tots tres.

La tasca següent consistiria a comparar la llista obtinguda anteriorment amb les dades tretes dels arxius, especialment les llistes de farmàcies que es podien trobar en diverses guies de Lleida, des de l'últim terç del segle XIX fins depassada la meitat del XX. Afirmo que no en vaig consultar cap fins que vaig donar per acabades les entrevistes.

De fet, l'atzar, finalitzades les entrevistes, va jugar al meu favor, perquè vaig rebre a Lleida la *Guia de la ciutat* de l'any 2001. Contenia la llista actual de les farmàcies de Lleida, la seva ubicació en la ciutat i el nom dels seus titulars. Llavors vaig cercar entre els papers dels meus pares i vaig trobar la guia corresponent a l'any 1942. Contenia la llista de les farmàcies de Lleida en aquell any amb les adreces respectives. A partir d'aquesta troballa vaig consultar diverses guies a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs i a l'arxiu del matrimoni

d'estudiosos Romà Sol i Carme Torres. Les dades aconseguides sobre les farmàcies em van ajudar molt en la meva investigació i em corroboraven la llista final, resultat de les entrevistes.

Sobre aquesta llista obtinguda de les farmàcies d'abans de la desaparició dels arxius del Col·legi de Farmacèutics aniria estirant el fil de les diverses titularitats d'aquests punts d'atenció sanitària farmacèutica per tal de reconstruir-ne la vigència històrica, la que la guerra civil havia difuminat.

També dedicaria un apartat a les farmàcies representatives de l'època i els seus titulars. Les dels tres farmacèutics testimonis del període investigat. I parlaria breument d'alguns dels altres farmacèutics, els actuals titulars d'aquelles farmàcies que van atendre sanitàriament la ciutat de Lleida en els primers cinquanta anys i escaig del segle passat.

2.
Entrevistes

Vull fer constar el meu agraïment per la total col·laboració dels tres farmacèutics entrevistats: senyors Ramon Aragonès, Simó Clavera i Francesc Pons. Sense el seu ajut generós com a prohoms de la farmàcia a Lleida, no m'hauria estat possible aquest treball de la manera que l'havia planejat. Volia el testimoni comparat, en entrevistes separades, de totes les farmàcies de la ciutat que ells havien conegut al llarg del seu exercici professional en els primers cinquanta anys del segle XX, especialment en els que precediren la guerra i també els immediatament posteriors, en un intent de reconstrucció del nombre de farmàcies i la seva ubicació, i també la seva història. Ells van col·laborar amb amabilitat.

Aconseguides aquestes primeres dades per testimoniatge oral començaria la segona fase, la de la investigació de dos arxius. El de l'Institut d'Estudis Ilerdencs i el de Romà Sol i Carme Torres. Entre el testimoni oral i les dades obtingudes dels arxius consultats volia reconstruir el teixit farmacèutic dins del plànol de la ciutat de Lleida en els anys esmentats. És a dir, pretenia esbrinar la xarxa del servei farmacèutic a la ciutat.

Testimoniatge del farmacèutic Ramon Aragonès

Esmenta setze farmàcies ubicades en els carrers més cèntrics, en l'eix comercial de la ciutat de Lleida: carrer Sant Antoni; continua el recorregut pel carrer Major, que acaba a la plaça de la Paeria, segueix per la de Sant Joan i la de la Sal, d'on neix el carrer del Carme. N'esmenta una en el carrer la Palma que desemboca en el carrer Major. Una altra via ciutadana transitada és la rambla de Ferran on ubica dues farmàcies. La primera llista és la següent:

1. **Farmàcia Geli:** al carrer de Sant Antoni (on hi havia el cinema Fèmina). Actualment traslladada a l'avinguda de Catalunya, 26. El nom de la titular actual és Cavedo. Ha esdevingut, doncs, l'actual **farmàcia Cavedo.**

2. **Farmàcia Hellín:** Carrer de Sant Antoni, 13. Fins ara, s'ha mantingut sempre en el mateix lloc.
3. **Farmàcia:** Situada al carrer de la Palma. Després de la guerra, amb titularitat Mola/Anadón.
4. **Farmàcia Valeta:** Al carrer Major (cantonada amb el carrer Carnisseries). Després passaria a anomenar-se Delmàs. En l'actualitat s'ha traslladat al carrer Alcalde Porqueras.
5. **Farmàcia Santamaria:** També al carrer Major. Més tard, en canviar de titularitat, passaria a ser Sáez, carrer Major, 70, i es va traslladar a l'avinguda de les Garrigues (la Bordeta).
6. **Farmàcia Ribelles:** Originàriament al carrer Major, més tard el mateix titular la traslladà a la travessia del Carme i uns anys després a Comtes d'Urgell, el seu emplaçament actual.
7. **Farmàcia Pons:** Carrer Major. Durant la guerra civil una bomba va enderrocar l'edifici on estava ubicada i es va traslladar a l'emplaçament actual del carrer Major, 27. (Se'n parlarà en l'apartat cinquè.)
8. **Farmàcia Aragonès:** Es creu que és la més antiga de Lleida, segons afirmen Romà Sol i Carme Torres. Procedeix de la de mossèn Amic, segles enllà i també de la de Trueta, de finals del XIX i principis del XX (se'n parlarà extensament en l'apartat cinquè). Actualment, des del 2001, el seu titular és Ramon Maria Aragonès, fill de l'entrevistat Ramon Aragonès, que s'ha jubilat el gener de 2001.
9. **Farmàcia Clavera:** Plaça de la Paeria, 9 (se'n parlarà en l'apartat cinquè). El que en fou titular, Simó Clavera, de 95 anys, és un testimoni lúcid d'uns temps reculats. Actualment ja no té el seu emplaçament a la plaça de la Paeria perquè va ser traslladada al carrer Àger, 11. La titular és Carme Villalonga, filla del farmacèutic Ignasi Villalonga, que tenia l'establiment a la rambla de Ferran.
10. **Farmàcia Canut:** Plaça de Sant Joan. Va tenir una existència curta. Actualment desapareguda.
11. **Farmàcia Pàmpols:** Plaça de Sant Joan. Farmàcia actualment desapareguda. Ocupava el local que després es transformà en pastisseria "La Negra". Josep Pàmpols la va traspassar al farmacèutic Joan Freixenet i aquest la traslladà al Gran Passeig de Ronda, 70. Ha esdevingut l'actual **farmàcia Freixenet.**
12. **Farmàcia Miret:** Plaça de la Sal. La traspassà a Solé (on hi ha el supermercat Plus) i d'allí passà al lloc actual, plaça de la Sal, 2. Solé la traspassà a Messegué. Actualment, doncs, és la **farmàcia Messegué,** plaça de la Sal, 2.

13. **Farmàcia Carnicer:** Estava ubicada al carrer del Carme, davant de la Diputació. El titular la traspassà al farmacèutic **doctor Mestres** que la regentà durant molts anys i en morir Francesc Mestres n'adquirí la titularitat el fill, Francesc Mestres, i després la farmacèutica Voltes. La **farmàcia Voltes** és ubicada al carrer del Carme, 23, un parell de locals més enllà del seu antic emplaçament al davant de la Diputació.
14. **Farmàcia Pierola:** Primitivament estava ubicada davant de l'antic mercat de la Magdalena, ja desaparegut i ocupat ara per l'Auditori Municipal. La seva farmacèutica, Maria Pierola, la va traslladar a la plaça de l'Exèrcit, i més tard la va traspassar a Mercè Miarnau. En l'actualitat ha esdevingut la **Farmàcia Miarnau**, situada a la plaça de l'Exèrcit, 5.
15. **Farmàcia Nicolau:** Rambla de Ferran, 34. Es va traspassar a Ignasi Villalonga. Ha esdevingut des de fa molts anys la **farmàcia Villalonga.**
16. **Farmàcia Recasens:** Ubicada davant de l'antic cinema Rambla, i avui l'establiment "La Botiga". Aquesta farmàcia fa anys que ha desaparegut.

TESTIMONIATGE DEL FARMACÈUTIC SIMÓ CLAVERA

1. **Farmàcia Geli:** Al carrer de Sant Antoni, on era abans el cinema Fèmina. Coincideix amb les dades donades pel senyor Aragonès.
2. **Farmàcia Hellín:** Carrer de Sant Antoni. Coincideix amb les dades del senyor Aragonès i afegeix que al mateix edifici hi vivia el senyor Arnaldo, professor de l'institut a qui el senyor Clavera tenia gran afecte.
3. **Farmàcia:** Del carrer de la Palma. No recorda cap més dada.
4. **Farmàcia Ignasi Ramon:** Al carrer Cavallers, cantonada carrer Galera. Aquest establiment no l'havia esmentat el farmacèutic Ramon Aragonès, però hi estigué d'acord així que l'hi vaig mencionar, com també la recorda el farmacèutic Francesc Pons.
5. **Farmàcia Delmàs:** Carrer Major. Ubicada a la cantonada del carrer Carnisseries.
6. **Farmàcia Gili/Sáez:** Carrer Major.
7. **Farmàcia Pons:** Carrer Major.
8. **Farmàcia Aragonès:** Abans Milena. Aquest farmacèutic estava casat amb *doña* Manolita, catedràtica de la Normal.

9. **Farmàcia Clavera:** La seva, situada als porxos de Baix. Així anomena l'emplaçament de la seva oficina l'antic titular de la segona farmàcia de la plaça Paeria, ubicada en el número 9.
10. **Farmàcia Pàmpols:** Plaça de Sant Joan.
11. **Farmàcia Miret:** Plaça de la Sal.
12. **Farmàcia doctor Mestres:** Carrer del Carme.
13. **Farmàcia Nicolau:** Rambla Ferran. Simó Clavera va afegir que el farmacèutic Nicolau va ser subdelegat de Farmàcia.
14. **Farmàcia Recasens**. La situa també a la Rambla de Ferran, tot remarcant que es tractava d'una farmacèutica que havia estudiat amb ell.

TESTIMONIATGE DEL FARMACÈUTIC FRANCESC PONS

1. **Farmàcia Geli:** Carrer de Sant Antoni (on hi havia el cinema Fèmina). Va ser traslladada a l'avinguda Catalunya, 26 i traspassada a la farmacèutica Cavedo. És l'actual **farmàcia Cavedo**.
2. **Farmàcia Mirada:** Carrer de Sant Antoni, 13. Va ser traspassada a Artur Hellín. En l'actualitat és el fill d'Artur Hellín qui ostenta la titularitat de la **farmàcia Hellín**.
3. **Farmàcia Valeta:** Carrer Major. Després de la guerra fou la farmàcia Delmàs i posteriorment es traslladà al carrer Alcalde Porqueras.
4. **Farmàcia Sans:** Carrer de la Palma. Tenia una auxiliar que era de la família Pelegrí, li sembla. Diu que aquest farmacèutic era un home tranquil. Durant els primers dies d'esclat de la guerra els van matar tots dos. Després de la guerra passaria a ser de Mola/Anadón. En l'actualitat la farmàcia Mola és al carrer Vallcalent, 43, i la farmàcia Anadón a l'avinguda de Balmes, 44.
5. **Farmàcia Jaques:** Carrer Major, 70. Abans de la guerra la va traspassar al farmacèutic Felip i el primer dia de la revolta el van afusellar. Diu que va deixar viuda i dos fills. Aquesta farmàcia la va adquirir la farmacèutica Sáez Colechá i s'ha mantingut en la mateixa adreça del carrer Major fins l'any 2000 en què s'ha traslladat a la Bordeta.
6. **Farmàcia Ribelles:** Carrer Major, a uns cinquanta metres de la farmàcia Jaques. Aquest farmacèutic era republicà. Va ser president del Col·legi de Farmacèutics. Quan va esclatar la guerra es va haver d'exiliar i el va substituir en el càrrec Simó Clavera. Quan Ribelles va tornar de l'exili, el local del carrer Major era ocupat per establiments comercials, però el col·legi li va reconèixer el dret a conservar la titularitat de la farmàcia i la va ubicar a la travessia del Carme. Més tard la va traslladar al carrer Comtes d'Urgell. Mort ell, l'hereta el seu fill, l'actual titular.
7. **Farmàcia Pons:** Actualment al carrer Major, 27, el seu emplaçament inicial era dos números abans. El 1908 va ser adquirida al farmacèutic Borràs. (En l'apartat cinquè s'exposa amb detall la referència que va fer de la seva farmàcia i de la seva vida, el farmacèutic Pons.)
8. **Farmàcia Aragonès.** Coincideix amb el testimoni del propi Ramon Aragonès quant a l'interès del pare d'aquest farmacèutic per a mantenir l'emplaçament de la farmàcia de la plaça de la Paeria, mitjançant diverses titularitats fins que el fill no acabés la carrera de farmàcia. El pare exercia la medicina a Lleida. A aquesta farmàcia també li escau un capítol a part. Es considera la més antiga de Lleida.
9. **Farmàcia Clavera.** Menciona un oncle de Simó Clavera molt interessat per aconseguir la segona farmàcia de la plaça Paeria per al nebot. Fet que també va fer explícit, amb el natural agraïment al seu oncle, el mateix Clavera.
10. **Farmàcia Canut:** Plaça de Sant Joan. En la segona entrevista em va explicar una anècdota d'aquesta farmàcia. Em va dir que un amic seu hi feia pràctiques. Atesa la gana que passava, per a mitigar-la, es feia farinetes amb la fècula de patata de la farmàcia.
11. **Farmàcia Pàmpols:** Plaça de Sant Joan.
12. **Farmàcia Solé:** Plaça de la Sal.
13. **Farmàcia doctor Mestres:** Davant de la Diputació.
14. **Farmàcia Pierola:** Davant del Mercat de la Magdalena. (Va ser el primer que em va dir que Pierola era una dona.)
15. **Farmàcia Nicolau**: Rambla de Ferran.
16. **Farmàcia Recasens:** Rambla de Ferran.

Si bé els farmacèutics consultats en la primera entrevista van catalogar setze farmàcies, el senyor Aragonès i el senyor Pons, i catorze el senyor Clavera, en les entrevistes posteriors, en confrontar les dades aportades per cadascun, Clavera va confirmar l'existència de les dues que en principi no havia mencionat, i es va recordar d'una altra del carrer dels Cavallers, la d'Ignasi Ramon.

El carrer dels Cavallers de Lleida és la via ciutadana natural per ascendir a la Seu Vella. Quan vaig mencionar la farmàcia d'aquest

carrer que s'havia tret de la màniga el senyor Clavera, tant el senyor Aragonès com el senyor Pons van estar d'acord amb l'existència d'una dissetena farmàcia a Lleida, abans de la guerra. Però encara n'hi havia una altra de la immediata postguerra que les dades de les guies ciutadanes consultades posteriorment van fer aflorar: la farmàcia del carrer dels Boters. Tots tres ho van confirmar, separadament.

PUNTS DE LA XARXA D'ATENCIÓ FARMACÈUTICA EN EL PLÀNOL DE LA CIUTAT DE LLEIDA, EN L'ÈPOCA ESTUDIADA, SEGONS EL TESTIMONIATGE DELS TRES FARMACÈUTICS CONSULTATS

1. Carrer de Sant Antoni (on hi havia el cinema Fèmina), farmàcia Geli
2. Carrer de Sant Antoni, 13, farmàcia Mirada, Hellín
3. Carrer de la Palma, farmàcia Sans i Mola/Anadón
4. Carrer Major, farmàcia Valeta, Delmàs
5. Carrer Major, 70, farmàcia Jaques, Felip, Santamaria, Sáez Colechá
6. Carrer Major, Ribelles
7. Carrer Major, 27, Pons
8. Plaça Paeria, 1, farmàcia Trueta, Florensa, Milena, Soler, Milena, Aragonès

   Carrer Major, 8, Milena, Recasens, Soler
9. Plaça de la Paeria, 9, Clavera
10. Plaça de Sant Joan, Canut
11. Plaça de Sant Joan, Pàmpols
12. Plaça de la Sal, Miret, Solé, Messegué
13. Carrer del Carme (davant de la Diputació), farmàcia Carnicer, F. Mestres i Vicenta Voltes
14. Antic mercat de la Magdalena, farmàcia Pierola
15. Rambla Ferran, 34, farmàcia Nicolau, Villalonga
16. Rambla Ferran (avui establiment "La Botiga") farmàcia Recasens
17. Carrer Cavallers, farmàcia Ignasi Ramon
18. Carrer Boters, farmàcia Antoni Mestres

* Hi ha un canvi continuat de titularitats i d'emplaçaments al voltant del punt neuràlgic de dispensació farmacèutica que controla els primers números de la plaça de la Paeria i els primers del carrer Major, que hi desemboca.

Els tres farmacèutics entrevistats van catalogar divuit punts de dispensació farmacèutica a la ciutat de Lleida, en els primers cinquanta-cinc anys del segle XX, fent constar que la farmàcia Canut va ser de molt curta durada, i que la farmàcia ubicada en els primers números del carrer Major era, de fet, la que corresponia a la de la plaça Paeria, davant o bé al costat de l'Ajuntament. Cal fer constar que totes aquestes dades s'ampliaran en el proper apartat en el qual es recopilen les aportades per les diverses guies de la ciutat consultades.

S'inclouen a continuació petits fragments d'algunes pàgines d'una novel·la protagonitzada per un farmacèutic. Aquesta novel·la titulada *El tripijoc de la Quitèria* és un retrat costumista de la societat lleidatana de l'època estudiada. S'han transcrit els fragments que fan referència al farmacèutic protagonista. El seu autor és Clovis Eimeric, pseudònim de Lluís Almerich.

> Passada la *quinta*, és quan l'enamorament del Llorencet va agafar volada. El minyó acabava la carrera de farmàcia i com que la joventut no té deturador en la cursa dels somnis, portava ja planejat un reguitzell de fórmules noves per omplir el mercat d'específics miraculosos que ho guaririen tot.
>
> I ho contava a la Rosalia i a sa mare, els estius, explicant les mescles, les combinacions de laboratori, que li havien de proporcionar glòria i diners. És clar que ni la Rosalia ni la Quitèria hi entenien un borrall d'aquells mots enrevessats, ni sabien una paraula de xarops, en passar dels de magrana, de rave i de Tolú. Creien a ull clucs, per la virtut de l'amor, i cada una veia en el Llorencet el futur geni de la farmacopea nova.
>
> Quan el Llorencet, ja farmacèutic, i posat davant les fileres de pots d'un apotecari del carrer del Carme, va sentir-se cap de casa, indicà a sa mare dos propòsits: que ella deixés de servir, i demanar la Rosalia.
>
> (Pàg. 12)

* * *

> —Sí, ells s'estimen... Però el Magí Romeu, el pare, troba que un farmacèutic és poca cosa per a sa filla!
>
> El senyor Sabater va clavar una patacada al sofà on seia, que va fer botre al gat, el qual fugí com si l'empaités un gos.
>
> —Ai, el pocs modos! Un farmacèutic és un home de ciència, un home que salva la humanitat de molts mals! Val més la maneta de morter d'una farmàcia, que tots els embolics d'un jueu com el vell Magí, que no ha fet el diner més que escanyant pobres!
>
> (Pàg. 47)

* * *

...els veïns del carrer del Carme tingueren ocasió de veure com uns pintors bastien uns taulons davant la farmàcia del senyor Sabater i s'enllestien a repintar el rètol amb un nom força bonic: «La Providència». L'havia triat la Quitèria, Déu sabria per què.

I sota el rètol: «del licenciado Lorenzo Vilar, farmacéutico». Subsistiria, però, la serp, la copa i aquella llegenda conhortadora: «Déu hi fa més que nosaltres.»

(Pàg. 52)

* * *

Caldria anunciar el canvi d'amo de la farmàcia, encarregar impressos, etiquetes de la «Coralina», que era un medicament ideat pel Llorencet amb el propòsit de millorar l'aigua de melissa, tan útil per les mala-ganes, comprar ampolles... En una paraula: convenia enfocar la renovació de l'establiment i augmentar els seus rendiments, de pas que el Llorencet llançava la seva primera troballa científica.

—Per començar, mare, potser mancaran unes quantes centes pessetes, per despendre els primers temps.

(Pàg. 54)

* * *

La farmàcia Vilar començava amb bon peu. El trasbals de les sangs, fill de la primavera, havia emmalaltit la barriada, i el Llorencet, ajudat per sa mare, tot just si donava l'abast a la parròquia desficiada davant del mostrador. Cadarns, airades, marfugues del ventrell, feien estralls...

(Pàg. 59)

* * *

A fi que la farmàcia no es valgués de menys de les absències del Llorencet, fou llogat un dependent jove, tot just acabada la carrera.

(Pàg. 79)

* * *

El Llorencet, no cal dir que va servir les medicines amb més escrupulositat que mai... i que a cada recepta, com que la Rosalia s'estava a la capçalera del malalt —la muller deia que no el podia veure sofrir i s'estava tan lluny com podia de l'alcova—, hi posava una fulla de paper amb una altra recepta; però aquesta de molt bon prendre per part de la Rosalia: una recepta d'amor.

(Pàg. 92)

* * *

El Romeu, en veure la llisor de plata del riu sospirà... Quan els seus ulls s'encararen amb la ola immensa del turó on reposava la Seu vella, un ennaiguament els hi emboirà...

—Creia no tornar-ho a veure tot això...— i avançava deturant-se cada dos passes, a meitat de pont, ara de cara amunt, ara de cara avall, com si desitgés assegurar-se que res no havia canviat de lloc ni de fesomia. Tot estava igual... Riu amunt, la vaqueria del Morera, el poeta gloriós... Riu avall, la recolzada de la impremta Sol, les terres del Rosinach, i per fi la Banqueta, tan empolsegada com Cap-pont. Quin bo li donava contemplar allò mateix que gairebé sempre havia contemplat!

En ésser davant l'arc d'entrada a la ciutat, la Rosalia es deturà:

—Per on seguim?

—Cap a la Rambla: després tombarem per la davallada de l'Audiència...

Quin sotrac al cor de la Rosalia! Aquell era el camí de la farmàcia, de «La Providència», i la Rosalia va recordar-se d'aquell «oferir» que l'havia intrigat...

(Pàg. 103)

* * *

A poques passes hi havia la farmàcia. Al peu de la porta, el Llorencet, prenent la fresca.

...Sort de les sorts que el Llorencet fa unes medicines que curen...

...El metge dirà: Posa tant d'això, posa tant d'allò, posa tant de ço de més enllà... Però si l'apotecari confon les mides, o ho barreja malament, o si en lloc d'aigua destil·lada hi posa aigua del poal, tururut! El malalt al pot i els hereus, si deixa res que s'ho valgui, salta que salta, i si no deixa més que deutes, renega que renega...

(Pàg. 104)

3.
Sondeig en les guies de la ciutat de Lleida

Nòmina de les farmàcies de la ciutat de Lleida segons les diverses guies de la ciutat consultades. (Amb l'excepció de l'any 1889 en el qual la informació obtinguda prové del text d'un projecte de partits farmacèutics.)

ANYS CONSULTATS

Guies de Lleida dels anys 1868-1882 (la informació de l'any 1889 no prové d'una guia de Lleida sinó d'un projecte de partits farmacèutics) 1904-1911-1926-1929 (farmàcia militar), 1931-1940-1942-1950 (2001).

TRANSCRIPCIÓ, PER AL SEU ESTUDI, DE LES RESPECTIVES LLISTES DE LES FARMÀCIES A LES GUIES CONSULTADES

GUÍA DE LÉRIDA Y SU PROVINCIA PARA 1868

Boticarios

D. José Pifarré	C. Mayor 48
D. José Trueta	Pl. Pahería, 3
D. José Antonio Abadal	Pl. de la Constitución, 13 (Actual Plaça Sant Joan)
D. Magín Abadal	C. Caballeros, 30
D. José Vicens	C. San Antonio, 13
D. Ramon Besa	C. Mayor, 82

Cap a l'últim terç del segle XIX, el nostre punt de partida per aquest estudi, observem que, malgrat que en aquesta data els professionals de la farmàcia ja tenen estudis universitaris, la guia de Lleida i comarques encara segueix amb la denominació de *boticarios*. Entre aquests sis farmacèutics referenciats, destaquem dos noms:

Anton Abadal, gran prohom de Lleida i estimat alcalde, i Josep Trueta, titular de la farmàcia de la plaça de la Paeria, polític de renom i avi del mundialment famós metge doctor Josep Trueta, del qual en tornarem a parlar quan tractem de la farmàcia Aragonès que ocupa un espai a la mateixa plaça. Les sis farmàcies de la llista estan ubicades al centre neuràlgic de la ciutat: carrer de Sant Antoni, carrer Major, plaça de la Paeria i Plaça de Sant Joan, sense oblidar el carrer dels Cavallers.

Guia de Lleida 1882

Farmacèutics

Joseph Pifarré
Anton Abadal y Dr. Anton Abadal y Grau
Joseph Trueta
Ramon Maria Vicens
Joseph Besa
Joseph Porqueres
Ramon Caba
Llorens Solà
Magí Abadal
Antoni Blavia

Aquesta guia ja anomena farmacèutics els professionals de la farmàcia. El nombre d'establiments ha passat de sis a onze, des de 1868 a 1882. Denota prosperitat i creixement de la ciutat. Redactada en català. Temps de La Renaixença.

Any 1899

La relació de les farmàcies de Lleida de l'any 1899 l'he obtinguda del fascicle titulat *Proyecto de partidos farmacéuticos en la provincia de Lérida* (peu d'impremta, any 1899).

Al partit farmacèutic de la ciutat de Lleida li corresponen les farmàcies:

Antonio Abadal y Grau
Magín Abadal
Trinidad Arnaldo
Ramon Besa
José Baró
José Mª Borrás
José Carnicer
Francisco Cava
Antonio Florensa
Agustín Maluquer
Pedro Navarro
Lorenzo Solá
José Trueta

Llista de tretze farmacèutics en aquest any a la ciutat. Malauradament no conté cap adreça de les seves respectives farmàcies i no podem situar-les en el plànol ciutadà per a fer-ne el seguiment.

Guia Provincia de Lérida —Año 1904— Por Manuel Martínez Callejo, jefe de Estadística

Farmacéuticos

Antonio Abadal	Constitución, 18
Antonio Florensa	Mayor, 1
Agustín Maluquer	S. Antonio, 13
Eduardo Gras	Caballeros, 49
Francisco Cava	Carmen, 8
José Baró	Pahería, 7
José Borrás	Mayor, 31
José Carnicer	Carmen, 35
José Trueta	Pahería, 14
Lorenzo Solá	Palma, 18
Magín Abadal	Caballeros, 30

En aquesta guia hi consten onze farmàcies a la ciutat de Lleida. A començament del segle xx, període en què se centra aquest estudi, fins l'any 1950. Segueix present el nom Trueta, que ja apareixia en 1868, i els dos Abadal, el del carrer dels Cavallers, 30, i el de la plaça de Sant Joan, que ara li havien canviat el nom (plaça de La Constitución), però els lleidatans sempre l'hem anomenada plaça de Sant Joan.

Trueta segueix a la mateixa plaça de la Paeria, però ara en un lloc diferent. Ja no és davant de l'Ajuntament sinó contígua a la façana, en el número 14. A la mateixa plaça, al número 7, hi ha una segona farmàcia, la de Josep Baró. La farmàcia del número 13 del carrer de Sant Antoni té un altre titular. Ja no és el Josep Vicens de l'any 1868, sinó Agustí Maluquer. El carrer dels Cavallers té ara dues farmàcies, la de Magí Abadal, al número 30 i la d'Eduard Gras, al número 49.

Al carrer de la Palma continua havent-hi el mateix farmacèutic de la guia de 1899, Llorenç Solà. Al carrer Major hi ha dues farmàcies: la d'Antoni Florensa, al número 1 tocant a la Paeria i precursora de la farmàcia actual d'aquesta plaça, la farmàcia Aragonès, i la de Josep Borràs, al número 31, precursora de la farmàcia Pons. Al carrer del Carme es consignen dues farmàcies, la de Francesc Cava, al número 8, i la de Josep Carnicer, al número 35, precursora de la farmàcia Mestres.

Any 1911. Guía mercantil e Industrial de la Provincia de Lérida

Confeccionada por acuerdo del Consejo Provincial de Industria y Comercio

Farmacias

Abadal (Magín)	Caballeros, 30
Carnicer (José)	Carmen, 35 y 37
Florensa (Antonio)	Mayor, 1 y Pahería, 15
Gras (Eduardo)	Caballeros, 49
Maluquer (Agustín)	Sant Antonio, 13
Maset (Francisco) sucesor de Cava	Carmen, 8
Nicolau (Federico)	Rambla Fernando, 32
Pampols (Manuel)	Constitución, 18
Pons (Francisco)	Mayor, 29
Sans (J.)	Palma, 18
Valeta (Luis)	Mayor, 102

En aquesta nòmina de farmàcies de la ciutat de Lleida de l'any 1911 s'hi observa que ja no hi apareix el patrici Antoni Abadal amb farmàcia a la plaça de Sant Joan, 13. Ara el titular d'aquest establiment és Manuel Pàmpols, al número 18. Farmàcia que es mantindrà durant tot el període que abasta aquest estudi (fins el 1950). En l'actualitat (any 2001) s'ha traslladat al passeig de Ronda, 70. És la farmàcia Freixenet. La plaça de Sant Joan s'ha quedat sense farmàcia.

Al carrer Major la farmàcia Borràs s'ha traspassat a Francesc Pons, nom amb què es manté en l'actualitat. En aquest carrer hi consten tres farmàcies, l'any 1911: la Florensa que ostenta dues titularitats, carrer Major, 1, i plaça de la Paeria, 11; la Pons al número 29, i la Valeta al número 102 que serà precursora de la Delmàs, actualment traslladada al carrer Alcalde Porqueras, 40. A la rambla de Ferran s'hi instal·la la primera farmàcia. La de Frederic Nicolau. La del carrer de la Palma té nou titular. Es diu Josep Sans. L'anterior consignat era Llorenç Solà.

Guía Comercial de Lérida y su Provincia año 1926

Farmacias

Borrás José M.ª	Catalunya, 7
Capdevila, José M.ª	Plaza Cuarteles
Jaques Javier	Mayor, 82
Mestres Pintó, (antes Carnicer)	Carmen, 35
Milena, José	Pahería, 1
Miret José	plaza la Sal, 15
Morell Juan	San Antonio, 15
Nicolau F.	Rambla de Fernando, 32
Pampols M.	Constitución, 18
Pons Francisco	Mayor, 31
Ramon Ignacio	Caballeros, 43
Sans José	Palma, 18
Tarragó José M.	Mayor, 70
Valeta Luís	Mayor, 102

El 1926 la guia consigna catorze farmàcies. Es van distribuint per la ciutat en expansió. Apareix una farmàcia Borràs a la plaça de Catalunya, número 7. Podria tractar-se d'una nova farmàcia establerta per Josep Borràs, després de traspassar la seva del carrer Major a Francesc Pons?

La de Magí Abadal del carrer Cavallers, 30, ara pertany a Ignasi Ramon, al mateix carrer, número 43. O bé podria tractar-se de la d'Eduard Gras, al número 49, esmentada a les guies de 1904 i 1911. Aquest carrer perd una de les dues farmàcies consignades en les dues guies anteriors. Al carrer Major hi consten quatre farmàcies: la de Lluís Valeta al número 102, la de Jaques al número 82 (el titular anterior era Ramon Besa), la de Josep Tarragó al número 70 i la Pons al número 31. A la plaça de la Paeria hi ha una sola farmàcia: la Milena, al número 1, en substitució de la d'Antoni Florensa.

S'instal·la la primera farmàcia a la plaça de la Sal. És la farmàcia de Josep Miret, precursora de la Solé. La farmàcia de Ramon Solé va seguir força anys amb el mateix titular. Actualment (2001) és la farmàcia Messegué. El carrer del Carme presenta en aquesta guia una sola farmàcia, la de Mestres Pintó (abans Carnicer, ens adverteix). No menciona la que evidenciaven les guies dels anys 1904 i 1911 al número 8 d'aquest carrer. El 1904 era Francesc Cava el titular i Masset el 1911.

Apareix una nova farmàcia, la de Josep M.ª Capdevila, a la plaça "de los Cuarteles". Ja no es repeteix en cap més de les guies consultades. Al carrer de Sant Antoni, número 13, ja no hi figura com a farmacèutic Agustí Maluquer. Ara és Joan Morell qui regenta aquesta farmàcia al número 15. Sovint, amb el transcurs dels anys, la numeració dels carrers no es manté constant en els mateixos immobles.

Any 1929

A la guia militar inclosa dins la *Guia Informativa y de Telecomunicaciones de Lérida y su provincia* (any 1929) hi consta una farmàcia militar. Diu textualment: "Ocupa el piso bajo izquierda del edificio del Hospital militar. Sus horas de despacho son de 9 a 12 y de 16 a 18.

Any 1931

Farmacias

Canut	Constitución, 28
Geli, José	San Antonio, 57
Jaques, Javier	Mayor, 82
Mestres, Pintó	Carmen, 35
Milena, José	Pahería, 1
Mirada, A.	San Antonio, 13
Miret, José	Plaza de la Sal, 15
Nicolau, F.	Rambla de Fernando, 32
Pámpols, M.	Constitución, 20
Pons, Francisco	Mayor, 31
Ramón, Ignacio	Caballeros, 43
Recasens, R. de	Fernando, 35
Tarragó, José M.ª	Mayor, 70
Valeta, Luis	Mayor, 102

Catorze farmàcies es veuen reflectides, a la ciutat de Lleida, en aquesta guia de l'any 1931. La del carrer de Sant Antoni, 13, canvia la titularitat. Ara el titular és A. Mirada. Neix una segona farmàcia en aquest carrer, al número 57. L'establiment de Josep Geli. La del carrer de la Palma no es menciona en aquesta guia.

Segueixen les quatre farmàcies del carrer Major. A la plaça de Sant Joan, n'esmenta dues, la Pàmpols al número 20, i una de nova, la Canut, al número 28. A la rambla de Ferran, hi consta que hi ha dues farmàcies, la Nicolau, al número 32, i una de nova al número 35, la Recasens.

Guía General Informativa 1932

Canut	Constitución, 28
Geli, José	San Antonio, 57
Hellín Sol, A.	San Antonio, 13
Jaques, Javier	Mayor, 82
Mestres Pintó	Carmen, 35
Mestres Pintó, José	Cervantes y Boteros, 27 y 29
Milena, José	Mayor, 8
Miret, José	Plaza de la Sal, 15
Nicolau, F.	Avenida de la República, 32
Pàmpols, M.	Constitución, 20
Pons, Francisco	Mayor, 31
Ramon, Ignacio	Caballeros, 43
Recasens	Avenida de la República, 35
Ribelles*	Mayor, 70
Valeta, Luis	Mayor, 102

Quinze farmàcies l'any 1932. Es perceben els aires de la República. La rambla de Ferran canvia el seu nom pel d'avinguda de la República. Després de la guerra es dirà *avenida del Caudillo*, però per als lleidatans sempre serà la rambla de Ferran, o de Fernando.

Al carrer de Sant Antoni la farmàcia del número 13 té nou titular. Es diu Artur Hellín i es mantindrà amb aquest nom tota la resta del segle XX. Al carrer dels Boters també hi ha farmàcia. El titular es diu Josep Mestres Pintó, germà de Francesc Mestres Pintó, el titular de la farmàcia del carrer del Carme. El farmacèutic Josep Milena que l'any 31 tenia la farmàcia a la plaça Paeria, 1, ara la té molt a prop, al carrer Major, 8. La farmàcia Tarragó del carrer Major, 70, es traspassa a Ribelles.

A la Guia de la Telefònica de l'any 1940 només hi figuren tres farmàcies, a Lleida: Clavera, Nicolau i Pierola.

Guía oficial de Lérida, Año 1940

Farmacias

Clavera, Simón	Pahería, 9
Hellín, Arturo	San Antonio, 13
Hijos del Dr. Andreu	Av. Blondel
Mestres Pintó, F.	Carmen, 27
Mestres Pintó, José	Cervantes, 27
Milena, Nemesio	Mayor, 8
Farmacia militar	Carretera Huesca
Nicolau, Federico	Av. Caudillo, 32

* Procedent de la Tarragó.

Pámpols	Plaça España
Pierola, Áurea	Calvo Sotelo, 32
Pons	Mayor, 35
Ramon, Ignacio	Caballeros, 43
Recasens	Av. Caudillo, 48
Sáez Colechá	Mayor, 49
Sans, Vda. de	Palma, 18
Solé	Pza. la Sal, 13
Soler, Vda. de	Pahería, 1
Valeta Luis	Mayor, 102

L'any 1940 trobem a la guia de la ciutat 17 farmàcies i la distribuïdora de medicaments del doctor Andreu. A la plaça de la Paeria, 9, ha establert la seva farmàcia Simó Clavera, un dels tres farmacèutics entrevistats en l'apartat 1 d'aquest estudi. S'hi menciona una farmàcia militar, referenciada ja a la guia de l'any 1929.

A l'antic mercat de la Magdalena, ara Calvo Sotelo, 32, es consigna la farmàcia d'Àurea Pierola, regentada per una dona. També és d'una dona la farmàcia Recasens, de la rambla de Ferran. En les guies consultades només apareix el cognom d'aquesta farmàcia. No serà fins a la de l'any 1950 que apareixerà amb nom i cognom: Maria Recasens.

Després de la guerra, l'actual rambla de Ferran, abans de la guerra avinguda de la República, s'anomena *avenida del Caudillo*. A la farmàcia Pons, oncle i nebot s'han afanyat a crear de nou l'oficina de farmàcia al número 25 del carrer Major perquè l'edifici on era abans va ésser enderrocat per una bomba. Aquesta farmàcia seguirà amb aquest nom durant tot el segle XX. Al mateix carrer Major, número 49, es consigna per primera vegada la farmàcia Sáez-Colechá.

Guía práctica de Lerida y Provincia, Año 1942

Farmacias

Viuda Soler	Pahería, 1
Simón Clavera	Pahería, 9
Arturo Hellín	San Antonio, 15
Hijos Dr. Andreu	Av. Blondel D
F. Mestres Pintó	Carmen, 27
José Mestres Pintó	Boteros, 27
Farmacia Militar	Hospital Carretera Huesca
Fed. Nicolau	Av. Del Caudillo, 32

Recasens	Av. Del Caudillo, 48
Pámpols	Pl. De España
Áurea Pierola	Calvo Sotelo, 32
Pons	Mayor, 35
Colechá	Mayor, 40
Ignacio Ramon	Caballeros, 43
Solé	Pl. De la Sal, 13

No es menciona en aquesta guia la farmàcia del carrer de la Palma, que a la de l'any 1940 s'adscrivia a la viuda de Sans, assassinat a la seva farmàcia conjuntament amb l'auxiliar quan van entrar els nacionals a Lleida. La Sáez-Colechá ara és al número 40, segons aquesta guia.

Guía gráfica de Lerida y provincia, Año 1950

Farmacias

Clavera Armenteros, Simón	Pahería, 9
Castellarnau, Jaime	Avda. Caudillo, 32
Delmás, Carlos	Mayor, 102
Geli Forestá, José	San Antonio, 59
Hellín, Arturo,	San Antonio, 13
Mestres, Francisco	Carmen, 35
Mestres, José	Boteros, 27
Mola Pintó, Enrique	Palma, 16
Pámpols, Manuel	Plaza de España, 18
Pierola, Aurea	Pi i Margall
Pons, Francisco	Mayor, 35
Ramón, Ignacio	Caballeros, 49
Recasens Gassió, Maria	Avda. Caudillo, 38
Ribelles Morera, Enrique	Travesía del Carmen, 14
Sáez Colechá, Ángeles	Mayor, 82
Solé, Ramón	Plaza la Sal, 13
Soler Vidal, Alfredo	Mayor, 3

Disset farmàcies a la ciutat de Lleida testifica la guia de l'any 1950, i l'últim d'aquest estudi d'aproximació al nombre i distribució, en el plànol de la ciutat, de les farmàcies en la primera meitat del segle XX. Es fa palesa la presència de la dona en tres oficines, una a la Rambla de Ferran, Maria Recasens, una altra a Pi i Margall, Àurea Pierola, i una tercera al carrer Major, Àngels Sáez Colechá.

Aquelles sis farmàcies de la guia de 1864 es van incrementar fins a disset a mitjan segle XX, distribuïdes en els carrers de la columna vertebral de la ciutat de Lleida (Sant Antoni, Cavallers, Major, Paeria i plaça de Sant Joan) precursores de la farmàcia Hellín; la Pons, que s'ha mantingut des de 1908 fins al 2001 (data en què es publica aquest estudi), pràcticament 100 anys, en la mateixa família Pons; la Clavera, i l'Aragonès, que ja porta també gairebé cinquanta anys en mans dels Aragonès, pare i fill.

Algunes d'aquestes farmàcies han deixat els seus primitius emplaçaments per a traslladar-se als nous llocs de creixement de la ciutat en un intent de racionalitzar i millorar la distribució del servei farmacèutic d'una ciutat que s'expandeix.

A continuació es fa un resum del moviment de les titularitats prenent com a punt de partida els anys de les guies consultades i la ubicació de les farmàcies en el plànol de la ciutat. S'ha fet seguint la mateixa pauta de tot aquest estudi: l'eix comercial de la ciutat on es van establir les primeres farmàcies.

Malgrat que aquesta investigació es dóna per finalitzada a mitjan segle passat, he volgut arribar en aquest resum del moviment de titularitats fins al 2001. En els casos en què hi ha la dada de l'any 2001, la informació apareix en punt i a part, això ens permet veure quina ha estat la trajectòria a la ciutat de Lleida d'aquelles disset oficines de farmàcia que hi havia l'any 1950. Es posen en cursiva els dos extrems cronològics d'aquesta investigació que corresponen al titular de la farmàcia en qüestió a començament del segle XX, concretament a partir del 1904, data de la primera guia consultada del segle XX, i també al titular que tenia a mitjan segle, que és on acaba aquest estudi.

1. Carrer de Sant Antoni, 13: (1868) Josep Vicens; (1899) Agustí Maluquer; *(1904) Agustí Maluquer*; (1911) Agustí Maluquer; (1926) Joan Morell; (1931) Mirada; (1932) Artur Hellín; (1940) Hellín; (1942) Hellín; *(1950) Artur Hellín*.

   Alfred Hellín, any 2001.

2. Carrer de Sant Antoni, 57: *(1931) Josep Geli; (1950) Josep Geli*.

   Cavedo, avinguda Catalunya, 26, any 2001.

3. Carrer de la Palma, 18: (1899) Llorenç Solà; *(1904) Llorenç Solà*; (1911) Josep Sans; (1926) Josep Sans; (1931) Josep Sans; (1940) vídua de Sans (assassinat l'any 1938); *(1950) Enric Mola*. Aquesta farmàcia la regirien dos farmacèutics: Mola i Anadón.

   Ramon Anadón, avinguda de Balmes, 44 i M.ª José Mola, carrer de Vallcalent, 43, any 2001.

4. Carrer dels Cavallers, 30: (1868) Magí Abadal; (1882) Magí Abadal; (1899) Magí Abadal; *(1904) Magí Abadal*; (1911) Magí Abadal; (1926) Ignasi Ramon; (1931) Ignasi Ramon; (1940) Ignasi Ramon; (1942) Ignasi Ramon; *(1950) Ignasi Ramon*, però ara al número 42 del mateix carrer

   Baquero, Riu Ebre, 10, any 2001.

   Carrer dels Cavallers, 49: *(1904) Eduardo Gras*; (1911) Eduardo Gras.

5. Carrer Major, 102: *(1911) Lluís Valeta*; (1926) Valeta; (1931) Valeta; (1932) Valeta; (1940) Valeta; (1942) Carlos Delmàs; *(1950) Carlos Delmás*.

   Tresánchez, Alcalde Porqueras, 40, any 2001.

6. Carrer Major, 82: (1868) Ramon Besa; (1882) Ramon Besa; (1926) Javier Jaques; (1931) J. Jaques; *(1950) Ribelles a Travessia del Carme, 14.*

   Segons la guia de Lleida de 1950 la titular de la farmàcia del carrer Major, 82, era Sáez Colechá.

   Ribelles, Comtes d'Urgell, 8, any 2001.

7. Carrer Major, 70: (1926) José Tarragó; (1931) José Tarragó; (1932) Ribelles. Després de 1950, fins a finals de 2000 ocuparia aquest lloc la titular Sáez Colechá.

   Carrer Major, 40: (1868) Josep Pifarré; (1882) Josep Pifarré; (1940) Sáez Colechá, consignada al carrer Major 48; (1942) Sáez Colechá. Torna a constar al número 40; *(1950) Sáez Colechá consta al número 82 d'aquest carrer.*

   Àngels Sáez Colechá, avinguda Garrigues, 116, any 2001.

8. Carrer Major, 31: (1899) Josep Borràs; *(1904) Josep Borrás, el mateix any passa a Francesc Pons*; (1926) Francesc Pons; (1931) Francesc Pons; (1932) Francesc Pons; (1940) Francesc Pons, carrer Major, 35 (l'edifici anterior el va enderrocar una bomba durant la guerra); (1942) Francesc Pons; *(1950) Francesc Pons i Segués, i el nebot Francesc Pons Castellà.*

   Segueix la farmàcia Pons (el nebot de l'anterior titular, Francesc Pons Castellà), any 2001.

9. Carrer Major, 8: (1931) Milena; (1932) Milena; (1940) Milena.

   Carrer Major, 1: (1899) Antoni Florensa; *(1904) Antoni Florensa;* (1911) A. Florensa (consta al carrer Major, 1, i Paeria, 15); (1926) Milena.

[6] Hi ha un canvi continuat de titularitats i d'emplaçaments al voltant del punt neuràlgic de dispensació farmacèutica que controla els primers números de la plaça de la Paeria i els primers del carrer Major, que hi desemboca.

Carrer Major, 3: (1940) vídua Soler; (1942) vídua Soler.

Plaça de la Paeria, 3: (1868) Josep Trueta; (1882) Josep Trueta; (1899) Josep Trueta;

Plaça de la Paeria, 7: (1899) Josep Baró; (1904) Josep Baró.

Plaça de la Paeria, 14: *(1904) Josep Trueta.*

Plaça de la Paeria, 15: (1904) Antoni Florensa; (1911) Antoni Florensa (consta al carrer Major, 1, i Paeria, 15).

Plaça de la Paeria, 1: *(1954) Ramon Aragonés.*

La farmàcia Aragonès segueix vigent en la mateixa adreça, actualment regentada pel fill, Ramon Maria Aragonès, any 2001.

10. Plaça de la Paeria, 9: (1940) Simó Clavera; *(1950) Simó Clavera.*

Carme Vilallonga Pifarré, carrer Àger, 11, any 2001.

11. Plaça de Sant Joan, 13: (també plaça de La Constitución) (1868) Antoni Abadal; (1882) A. Abadal; (1899) A. Abadal; *(1904) A. Abadal.*

Plaça de Sant Joan, 18: (1911) Pàmpols; (1926) Pàmpols; (1931) Pàmpols; (1940) Pàmpols; (1942) Pàmpols; *(1950) Pàmpols.*

Joan Freixenet, passeig de Ronda, 70, any 2001.

Plaça de Sant Joan, 28: (1926) Canut.

12. Plaça de la Sal, 15 i després el 13: (1926) Miret; (1931) Miret; (1932) Miret; (1940) Solé al número 13; (1942) Solé al número 13; *(1950) Ramon Solé*; Antònia Solé; (1978) J. Messegué.

Josep Messegué, plaça de la Palma, 2, any 2001.

Carrer del Carme, 18: *(1904) Francesc Cava*; (1911) Francesc Masset.

13. Carrer del Carme, (35 i 37): *(1904) José Carnicer;* (1911) J. Carnicer; (1926) Francesc Mestres Pintó; (1931) Francesc Mestres Pintó; (1932) Francesc Mestres; (1940) Francesc Mestres; (1942) Francesc Mestres; *(1950) Francesc Mestres.*

Vicenta Voltes, carrer del Carme, 23, any 2001.

14. Rambla de Ferran, 32: (1911) Frederic Nicolau; (1926) Frederic Nicolau; (1931) Frederic Nicolau; (1932) Frederic Nicolau; (1940) Frederic Nicolau; (1942) Frederic Nicolau; *(1950) Jaume Castellarnau;* (1951) Ignasi de Villalonga.

Ignasi de Villalonga, any 2001.

15. Rambla de Ferran, 35: (1931) Maria Recasens; (1932) Maria Recasens; (1940) Maria Recasens; (1942) Maria Recasens; *(1950) Maria Recasens.*

16. Carrer de Boters, 29 (cantonada carrer de Cervantes, 27): (1932) Josep Mestres Pintó; (1940) Josep Mestres Pintó; (1942) Josep Mestres; *(1950) Josep Mestres Pintó*; (Hernández Maroto).

Francesc Villalonga Pifarré, carrer Boters, 2, any 2001.

Carretera d'Osca: (1926) farmàcia militar; (1940) farmàcia militar; *(1950) farmàcia militar.*

Plaça "Cuarteles": (1926) Josep M. Capdevila.

17. Pi i Margall, 32: (1940) Àurea Pierola; (1942) Àurea Pierola; *(1950) Aurea Pierola.*

Mercè Miarnau, plaça de l'Exèrcit, 5, any 2001.

Resum de les respectives titularitats fent un seguiment dels serveis farmacèutics en els punts estratègics de la ciutat de Lleida en el període estudiat i com han derivat en el temps actual.

Carrer de Sant Antoni, 13: Vicens, Maluquer, Morell, Mirada i Hellín.

Carrer de Sant Antoni, 57: Geli, Montserrat Cavedo (1971), avinguda Catalunya, 26.

Avinguda de Catalunya, 18: Borràs (1926).

Carrer de la Palma: Josep Sans, Mola i Anadón, Mola, Vallcalent, 43, Anadón, Balmes, 44.

Carrer dels Cavallers: Magí Abadal, Ignasi Ramon, Núria Soler, Rosalia Baquero, Riu Ebre, 10.

Carrer Major, 102: Valeta, Delmàs fins al 1976, Tresánchez, Alcalde Porqueres, 40.

Carrer Major, 82: Ramon Besa, Javier Jaques, Ribelles, Ribelles, pare i fill, Comtes d'Urgell, 8.

Carrer Major, 70: Tarragó, Santamaria, Felip, Àngels Sáez Colechá, Àngeles Sáez Colechá, avinguda de les Garrigues, 116.

Carrer Major, 31 i 27: Francesc Pons, Francesc Pons, nebot, Francesc Pons Castellà i Guillem Sáez Pons.

Plaça de la Paeria, 1 (3, 7, 14, 15 i 1, i carrer Major, 8, 1 i 3): Trueta, Florensa, Milena, Soler, Ramon Aragonès, Paeria, 1, Ramon Aragonès i Ramon M. Aragonès.

Plaça de la Paeria, 9: Simó Clavera, Carme Villalonga Pifarré, Àger, 11.

Plaça de Sant Joan: Antoni Abadal, Pàmpols, Freixenet, Gran Passeig de Ronda, 70.

Plaça de la Sal: Miret, Solé, Josep Messegué.

Carrer del Carme: Carnicer, Francesc Mestres, Vicenta Voltes, carrer del Carme, 23.

Rambla de Ferran, 32: Nicolau, Castellarnau, Ignasi Villalonga.
Rambla de Ferran, 48: Maria Recasens.
Carrer de Boters: Josep Mestre, Francesc Villalonga Pifarré.
Pi i Margall: Àurea Pierola, Mercè Miarnau, plaça de l'Exèrcit, 5.

4.
Punts d'atenció farmacèutica a la ciutat de Lleida en l'època estudiada i com alguns han estat traslladats per la ciutat en expansió

En la relació següent s'observarà que en alguns carrers que el pas del temps ha deteriorat, com el senyorial carrer dels Cavallers, o el carrer de la Palma, ha desaparegut la farmàcia que tenien. Els seus farmacèutics han optat per traslladar l'oficina a carrers nous de la ciutat on, en els grans blocs de pisos, es concentra més densitat de població. Em comentava la farmacèutica Rosalia Baquero que va lamentar molt haver de deixar el carrer dels Cavallers perquè l'edifici on tenia instal·lada la farmàcia estava seriosament afectat pel deteriorament. Em va ensenyar fotografies de la rebotiga amb les bigues apuntalades.

És una llàstima que la cèntrica plaça de Sant Joan s'hagi quedat sense farmàcia, on va regnar el prestigiós farmacèutic Antoni Abadal, estimat alcalde de la ciutat, i on vaig veure anys enllà la farmàcia Pàmpols. Potser la gèlida arquitectura actual de la plaça no convida cap farmacèutic/a a instal·lar-hi la farmàcia, o les distàncies prescrites no ho permeten, però és trist que una plaça espaiosa i històrica com la de Sant Joan no tingui atenció farmacèutica.

Carrer de Sant Antoni

Farmàcia Hellín (Maluquer, Morell, Mirada). S'ha mantingut en la mateixa ubicació.

Farmàcia Geli..., farmàcia Montserrat Cavedo, avinguda de Catalunya, 26.

Carrer de la Palma

Farmàcia Sans, farmàcia Mola, Vallcalent, 42 i Anadón, avinguda de Balmes, 44.

Carrer dels Cavallers

Farmàcia Ignasi Ramon... farmàcia Rosalia Baquero, carrer del Riu Ebre, 10.

Carrer Major

Farmàcia Valeta, Delmàs, Serafina Tresánchez, Alcalde Porqueras, 40.

Farmàcia Ramon Besa, Enric Ribelles i Morera, Enric Ribelles i Cases, Comtes d'Urgell, 8.

Farmàcia Tarragó, Jaques, Felip, vídua de Santamaria i Àngels Sáez Colechá, actualment a avinguda de les Garrigues, 116.

Farmàcia Pons. Des de començaments del segle XX segueix gairebé en el mateix lloc del carrer Major.

Plaça de la Paeria

Farmàcia Aragonès, Ramon Aragonès i Suñé i el seu fill i actual titular, Ramon M. Aragonès i Guarro (mossèn Amic, Trueta, Florensa, Soler, Milena). Es manté en el mateix punt estratègic.

Farmàcia Clavera, farmàcia Carme Villalonga, Àger, 11.

Plaça de Sant Joan

Farmàcia Pàmpols (A. Abadal), farmàcia Joan Freixenet, Gran Passeig de Ronda, 70.

Plaça de la Sal

Farmàcia Miret, Solé, Messegué. Es manté a la mateixa plaça.

Carrer del Carme

Farmàcia Carnicer, Mestres i Vicenta Voltes. Segueix en el mateix punt estratègic.

Rambla de Ferran

Farmàcia Ignasi de Villalonga (Nicolau/Castellarnau). Segueix en el mateix lloc de la rambla.

Farmàcia Maria Recasens (amortitzada per I. Villalonga).

Pi i Margall

Àurea Pierola, Mercè Miarnau, plaça de l'Exèrcit, 5.

Carrer dels Boters

Farmàcia Josep Mestres, farmàcia Francisco Villalonga. Segueix en el mateix carrer.

7 farmàcies segueixen fidels al seu lloc.

9 farmàcies es traslladen.

1 farmàcia és assimilada.

5.
Aquelles farmàcies i els seus farmacèutics fins a l'època actual

FARMÀCIA ARAGONÈS

Procedeix de la de mossèn Amic. Romà Sol i Carme Torres la suposen la més antiga de Lleida. També té com a antecedent la farmàcia Trueta, de l'últim terç del segle XIX.

La farmàcia de la plaça de la Paeria, davant mateix de l'Ajuntament, és un punt de dispensació de medicaments ple d'història. Al llarg dels anys i dels segles sempre s'ha ubicat al voltant d'aquest palau on es protagonitzen els esdeveniments polítics i socials més destacats de la ciutat de Lleida i de tota la seva jurisdicció. És al número 1 de la plaça.

Ramon Aragonès, que s'acaba de jubilar en començar l'any 2001, i ha sigut el titular d'aquesta farmàcia des de prop de mig segle, me n'ha explicat un niu de fets de tot tipus que s'han protagonitzat en el reduït espai, davant la façana del palau que ubica l'Ajuntament i els seus paers, i davant de la seva farmàcia. Aquesta plaça és la continuació natural del carrer Major que comença la seva numeració ben a prop de la farmàcia.

És doblement porticada després del palau (els porxos de Baix i els porxos de Dalt, els anomenem els lleidatans). I quan s'acaben els porxos comença l'ampla plaça de Sant Joan. Entre l'últim porxo de Baix i el començament d'aquesta plaça hi havia la farmàcia Clavera, des de l'any 1932.

Ramon Aragonès i Suñé, tot just jubilat, i el seu fill i copropietari, Ramon M. Aragonès i Guarro, els farmacèutics de la plaça de la Paeria, són uns professionals afables i responsables que sempre trobareu a la seva farmàcia. També els ajuda Cristina, una auxiliar molt competent. Ramon Maria és vocal de la Junta del Col·legi de Farmacèutics.

La farmàcia, d'espai reduït i molt aprofitat a la sala de dispensació, encara conserva el mateix escó, entrant a mà dreta, on es reunien els tertulians de l'època. La resta de les dependències,

il·luminades i pulcres, definides per la rebotiga, laboratori i magatzem, es perllonguen i s'eixamplen per l'interior de l'edifici. Té una porta de sortida al carrer lateral, el de Mossèn Amic, nom provinent d'una família de farmacèutics.

En el volum titulat *Cada dia un carrer*, editat pel diari de Lleida *La Mañana*, que recull, cada any en un llibre, els articles publicats diàriament pel matrimoni d'historiadors Romà Sol i Carme Torres, quan tracta del carrer Mossèn Amic diu així:

> És al nucli antic. Surt de la plaça Paeria, davant per davant de l'Ajuntament, i pujava, i puja fins al Canyeret. Abans enllaçava la plana amb el carrer Borràs i ara, desaparegut aquest, porta a la nova seu del Col·legi d'Arquitectes. És costerut, estret i al final, giravoltós. (...) És també lloc d'entrada de les cases amb façana a la plaça de la Paeria (...) Mossèn Amic, Pere Amic, era un ciutadà honrat i apotecari amb farmàcia oberta a l'edifici cantonada amb la plaça de la Paeria (en el mateix lloc que ocupa la farmàcia Aragonès) La farmàcia encara hi és. És la més antiga de Lleida. El primer Pere Amic s'hi establí el 1591, i el segon Pere Amic, fill de l'anterior, la continuà el 1602. Fou aquest Pere Amic qui participà activament en el regiment de les prohomenies i intervingué en molts afers municipals, tot i que mai fou paer. En arribar la Guerra dels Segadors fou fervent felipista, tingué un destacat protagonisme i actuà com a braç dret del paer Rufes. Felip IV li ho agraí nomenant-lo el 1649 ciutadà honrat. És aquest Pere Amic, que morí (víctima de la pesta) el 1652, qui dóna nom al carrer. Tingué un fill, Joan Baptista, també prohom lleidatà, però no fou apotecari i es vengué la farmàcia. La família Amic deixà Lleida a les primeries del segle XVIII, després de la Guerra de Successió. El nom continua viu.

I jo hi afegeixo: i la farmàcia, també, en el mateix lloc.

En la tesi doctoral titulada, *Contribución al estudio histórico de la farmàcia y de la higiene en Lleida y su comarca* (data d'edició, 1951), del farmacèutic de Lleida Francesc Mestres Pintó, que fou titular de la farmàcia del carrer del Carme, trobem en el tercer capítol "La botica leridana (siglos XVI-XVII)" el nom de mossèn Amic entre el d'altres farmacèutics, com Pedro de Toledo, Francesc Berga, mossèn Mora (ens diu que tenia l'apotecaria als porxos Alts), Rafel Carbonell, Llorenç Rufes i els Amic, pare i fill.

Un altre farmacèutic amb establiment a la plaça de la Paeria fou Josep Trueta, l'avi del mundialment famós doctor Josep Trueta. Procedien d'Artesa de Segre, d'on la família es desplaçà en la dècada de 1860-1870 per exercir la farmàcia a Lleida en una casa contigua a l'Ajuntament que, amb el temps, el Palau de la Paeria es va annexionar per eixamplar la façana. (En la guia de Lleida de 1886, que he consultat per a aquest estudi, es consigna la farmàcia de

Josep Trueta a la plaça de la Paeria, 3, i en la guia de 1904 la farmàcia Trueta és a la plaça de la Paeria, 14.) El seu fill Rafel, pare del doctor Trueta, compaginava els estudis de farmàcia, a Barcelona, amb els de medicina. Josep Trueta i Raspall, el seu fill, estudiaria medicina i l'exerciria a l'hospital de la Santa Creu.

Totes aquestes dades les he extretes del llibre *L'esperit de Josep Trueta*, Pagès Editors 1997, de Josep M. Prim i Serentill. L'autor ens informa que el doctor Trueta va haver d'exiliar-se de Catalunya per culpa del franquisme. Passada la frontera el van solicitar a la Universitat d'Oxford perquè fins allí havia arribat la notícia de l'anomenat "mètode Trueta" utilitzat per aquest cirurgià en el tractament de les ferides durant la guerra civil. Amb l'aplicació d'aquesta tècnica especial, s'evitava la infecció, la terrible gangrena, i es podien salvar les vides de molts soldats. Es va emprar en la Segona Guerra Mundial i Trueta, el nét del nostre farmacèutic de la plaça de la Paeria, va crear escola entre els traumatòlegs i cirurgians de tot el món.

El farmacèutic Trueta va estudiar la carrera a Saragossa. En el llibre mencionat *L'esperit de Josep Trueta*, l'autor escriu, a la pàgina 67, referint-se al que pensava el nét metge sobre l'avi farmacèutic:

> En el seu fur intern li feia gràcia que l'avi Pep Trueta s'hagués afeccionat a la política quan estudiava farmàcia a Saragossa, que hagués estat un liberal progressista en línia amb aquell lleó de Graus anomenat Joaquim Costa i que escrivia sucoses cartes que l'avi Pep guardava en una caixa adequada on també hi havia altres lletres de grans personatges, entre els quals destacava el que fou cap de govern Ruiz Zorrilla, el ministre de la guerra durant la primera república, Nicolau Estévanez...
>
> L'avi Pep (el farmacèutic) va acabar a la presó de Lleida. S'hi va presentar el seu fill, el futur metge Rafel Trueta, a ensenyar el diploma de batxiller que acabava d'aconseguir a l'institut de Lleida. La presó era un establiment no gens adequat per a un encontre festiu entre un jove, acabat de sortir de l'ou, i el seu pare, que no havia escarmentat ni per causa de l'exili que ja havia hagut de passar a França (però això va tenir un vessant positiu quan, uns anys més tard, i ja a Barcelona, l'avi Pep ensenyava la llengua francesa al nét Josep) Una presó, ni que sigui de tanta anomenada com la de Lleida, no deixa gaire bon record, ni a l'"intern", ni al seu fill. Les conseqüències van ser que Rafel Trueta no volia ni sentir parlar de política.

Hi ha un altre fragment d'aquest llibre de Josep M. Prim que crec que és prou interessant transcriure'l. És a la pàgina 84 i s'hi relacionen uns personatges molt coneguts. D'una banda, l'Eugeni d'Ors, en l'episodi de la seva "defenestració"; de l'altra, Romà Sol, el patrici lleidatà, conseller de Cultura de la Mancomunitat (i avi de

l'actual Romà Sol) que en aquells moments dinava a casa dels Trueta, a Barcelona. Ho escriu el doctor Trueta:

> Quan Romà Sol era conseller de Cultura tingué lloc a casa nostra el comiat definitiu d'Eugeni d'Ors. Recordo com si fos ara el matí que Sol tornà de la plaça de Sant Jaume malhumorat perquè havia hagut de discutir amb l'Ors sobre la seva separació definitiva del Departament de Cultura. Poc després començàrem a dinar, i no havíem arribat a la meitat que la minyona s'apropà a Sol per dir-li que d'Ors volia parlar-li urgentment. Sol dubtà, però decidí de rebre'l... La conversa durà escassament deu minuts i, en tornar, Sol digué que ja podia donar-se per acabat tot l'enrenou que s'havia format entorn del senyor d'Ors i la seva separació, perquè deixava definitivament el càrrec. En la intimitat, Sol ens havia dit que, de temps, tot el Departament de Cultura es ressentia de les imposicions, moltes d'elles narcisistes, del filòsof català. Com tothom sap, d'Ors va reaccionar amb tant de ressentiment que fins canvià de cultura, expatriant-se.

I abans d'acabar amb els Trueta, avi, fill, i nét, català universal i salvador de moltes vides, només vull afegir que el llibre mencionat abans *Cada dia un carrer*, de Romà Sol i Carme Torres, fa memòria en una de les seves pàgines al carrer doctor Trueta que la ciutat de Lleida li ha dedicat a Cappont. Ambdós autors diuen que els Trueta "són ja documentats a Artesa de Segre el 1763. Hi visqueren cent anys i escaig" fins que Josep Trueta i Montardit, l'avi Trueta, es va traslladar a Lleida per exercir de farmacèutic a la plaça de la Paeria.

Ramon Aragonès m'explica amablement la història de la seva farmàcia. Conversem al bar del costat del seu establiment. És el de menys edat dels tres farmacèutics entrevistats (74 anys). Tots tres han col·laborat generosament amb la meva feina. Em diu que la farmàcia Trueta (finals del segle XIX i començament del XX) era precursora de la seva. Després de Trueta ell recorda el farmacèutic Florensa, amb la farmàcia ubicada a la casa que confrontava amb l'Ajuntament. Ja al segle XX la traspassa a Nemesi Milena i aquest la trasllada al carrer Major, al bloc que ocuparien anys a venir les Sederies Catalanes. Milena la traspassa a Recasens (germana de Maria Recasens) i aquesta a Alfred Soler, que la retorna al seu anterior emplaçament a la plaça Paeria, però aquesta vegada al número 1, davant mateix de l'Ajuntament. Quan Alfred Soler mor se'n torna a fer càrrec Milena, que l'any 1954 cedeix la seva titularitat a Ramon Aragonès i Suñé. Des d'aquesta data la farmàcia Aragonès segueix ubicada en el mateix lloc i, com ja s'ha mencionat, té assegurada la continuïtat perquè tant Ramon Aragonès, com el seu fill Ramon Maria Aragonès i Guarro, en l'actualitat l'únic titular, se n'han responsabilitzat sempre.

Apunts de la joventut del farmacèutic Ramon Aragonès

Ramon Aragonès em diu que tenia un germà que estudiava farmàcia. Es deia Josep Maria. El van matar el 8 de novembre de 1938 al front, al cap de pont de Seròs. Em diu que el doctor Tarrés, en el llibre que va escriure sobre la guerra, *Diari de Guerra*, menciona el seu germà. Tarrés el va enterrar. En morir Josep Maria (tenia 19 anys), va estudiar farmàcia l'altre germà, ell, el Ramon. Eren cinc germans, dos nois i tres noies. El pare, metge, va obtenir el compromís verbal del farmacèutic Nemesi Milena, que no tenia fills, que reservaria el dret preferent de traspàs de titularitat de la seva farmàcia per a Ramon Aragonès. I així va ser després de moltes combinacions de titulars. Ramon va estudiar la carrera a Barcelona.

De petit jugava al carrer. Vivien a la plaça Paeria. Anava als germans maristes. L'experiència de la guerra va ser colpidora. Devia tenir deu anys quan portava el menjar al seu pare, tancat a la presó. Durant el primer bombardeig recorda una gran polseguera, soroll i gent esgarrifada. Ell es va refugiar a l'adrogueria contigua a la farmàcia. A la plaça de Sant Francesc, pocs metres més enllà de la farmàcia, van caure bombes. Les germanes eren a Cappont i es van salvar de miracle refugiant-se a l'interior d'una torre. El nostre farmacèutic va veure durant la guerra com mataven capellans a l'entrada de casa seva. Dos capellans i un franciscà al carrer Mossèn Amic, cantonada de la farmàcia. I a mig carrer Major, uns altres.

A la plaça Paeria n'ha vist de tots colors. Va veure l'Azaña i Franco. Manifestacions, vagues... Un dia, en la postguerra, van tocar una sardana i tothom va respondre emocionat.

Les tertúlies de la farmàcia eren vives en el temps del farmacèutic Milena, però la guerra se les va endur. Abans, moltes fórmules magistrals i durant les guàrdies un munt de xarops. El farmacèutic Ramon Aragonès és un testimoni amable i ponderat que estima, com el seu fill, la seva farmàcia i no la deixen mai. Necessiten veure's envoltats de medicaments. Les aromes dels bàlsams, dels xarops i les essències se'ls han empeltat a l'ànima. És el perfum de la farmàcia que tots els farmacèutics transmeten als seus fills, sovint exercint la mateixa professió a la ciutat de Lleida. És el cas del Ramon Maria, el continuador del pare a la farmàcia paterna, i de la filla Joanna, amb una farmàcia a Cappont. Les nissagues farmacèutiques creen els nous punts de servei sanitari de la ciutat en creixement.

Abans mencionava les tertúlies de la rebotiga de la farmàcia Aragonès. Eren molt vives a principis de segle. Josep M. Lladó va escriure referint-se a les que es feien a la farmàcia de Pompeu Gener, a Barcelona:

A la farmàcia de Pompeu Gener hi anàvem sovint els tres germans amb els pares, car el nostre avi patern havia estudiat i acabat la carrera de farmàcia amb ell, i tots dos figuraven a l'orla de fi de curs. Recordo que Pompeu Gener ens donava regalèssia, pega dolça i pastilles de goma, que feia que nosaltres, tendres criatures, no ens avorríssim del tot.

Tots recordem que Pompeu Gener era aquell company de professió que, quan va anar a París, es va fer imprimir unes targetes de visita que deien així: "Monsieur Pompeu Gener, savant catalan, avenue Petritxol, nº 1. Barcelone (Catalogne)."

FARMÀCIA CLAVERA (la del farmacèutic d'edat més provecta a Lleida)

Simó Clavera i Armenteros em rep a mig matí a casa seva. Li brillen els ulls amb una llum especial que només donen els anys. En té 95, la motilitat una mica enlentida, però les neurones funcionant a tota màquina. L'envolten dos àngels de la guarda. El seu fill Guillem i la Joana. Tots dos tenen cura d'aquest ancià venerable que riu fàcilment i es reconcentra en els seus records, especialment els motivats per la família. Però ho té molt fàcil perquè el seu pare, Simó Clavera i Guarné, va deixar escrites unes memòries que els fills han reproduït a l'ordinador fent les còpies necessàries perquè tota la nombrosa família en pogués tenir un exemplar. Simó Clavera, el nostre farmacèutic, és el sisè de set germans. La mare era de Lleida i el pare d'origen aragonès.

Simó Clavera manté ben a prop seu, damunt la taula de treball, o d'esbarjo, de la petita terrasseta envidrada, el bell quadern de memòries familiars, fent-li sempre companyia al costat de la premsa del dia, perquè no vol perdre mai el contacte amb la realitat. Ha tingut l'amabilitat de permetre'm la lectura de les vivències de la seva família. El seu pare fou un notari d'anomenada a Cervera, a Lleida i posteriorment a Barcelona. El germà gran, Josep Maria Clavera, fou prestigiós professor de la Facultat de Farmàcia de Granada i més tard subdirector general de Farmàcia. Però és ell, Simó, el protagonista d'aquesta història.

Va començar a exercir la farmàcia l'any 1932 a Lleida, uns mesos després de llicenciar-se. Ubicada a la plaça Paeria, 9, en els porxos de Baix, com tantes vegades he remarcat al llarg d'aquest treball. És l'última casa de la plaça per la banda baixa, amb una façana brodada d'esgrafiats bellíssims. Era propietat del seu oncle, Francesc Armenteros. Aquest oncle va protegir, com és natural, la seva família, i als baixos de l'edifici dels porxos de Baix s'hi va instal·lar la farmàcia del nebot Simó, nova de trinca. A la casa contigua, sota els porxos, hi vivia la família de l'estimat i delicat poeta Màrius Torres, i del

seu germà, el conegut polític republicà Víctor Torres. El pare era metge i Màrius també ho va ser. Tenien el consultori en el mateix edifici on residia la família. Hi ha una placa commemorativa del poeta, a la façana, al costat de l'establiment que fou la farmàcia Clavera. Quan passo pel davant penso en l'estupidesa de les guerres. Dues conegudes famílies de tendències polítiques tan oposades vivien en cases contígües. Per als Torres l'entrada dels nacionals a Lleida va significar el llarg exili i possiblement la mort prematura del Màrius. Clavera era farmacèutic, dos dels Torres eren metges (el pare i el Màrius), com ja he fet notar. És molt probable que tinguessin una bona convivència veïnal.

Clavera va ser titular de la farmàcia dels porxos un bon grapat d'anys fins que el seu fill se'n va fer càrrec conjuntament amb ell. Va exercir uns cinquanta anys, i el 1982 la va traspassar a Carme Villalonga Pifarrer (filla del farmacèutic Ignasi de Villalonga) que la traslladà al carrer Àger, 11.

L'any 1939, en acabar-se la guerra, va ocupar el càrrec de president del Col·legi de Farmacèutics. L'anterior president, Enric Ribelles, amb farmàcia al carrer Major, es va haver d'exiliar per salvar la vida, i quan va tornar de l'exili ja no hi havia lloc al carrer Major per a la seva farmàcia. Més d'un i de dos farmacèutics van perdre-la, la vida, a l'entrada dels nacionals a la ciutat, i altres com els Pons, oncle i nebot, també es van exiliar abans, per por dels republicans. Molts van ser empresonats, com tants ciutadans, en aquella guerra cruenta i incivil.

He trobat un document que testifica el càrrec com a president del Col·legi de Farmacèutics al senyor Simón Clavera. És tracta del *Reglamento para la Aplicación de los Estatutos del Colegio Oficial de Farmacéuticos de la Provincia de Lérida.* Porta la data del 8 d'agost de 1939, i la signatura de Simón Clavera ("Vº Bº, El Presidente).

Hi ha un altre document, aquest de l'any 1957. És del Col·legi de Farmacèutics, com l'anterior. És la memòria de l'Assemblea general, signat el desembre de 1957. Consta com a president el doctor Francesc Mestres Pintó, i com a secretari, Simó Clavera.

En el número 9 de la revista que edita el Col·legi, *ILERFARM*, (desembre, 1993), Magda Peris i Jaumina Casanoves hi publiquen una entrevista dedicada a Simó Clavera, que ja l'any 1993 consideraven com a degà dels col·legiats. Es va parlar d'aquest farmacèutic que llavors s'acostava a la norantena, en uns moments en els quals també es començava a pensar en una altra commemoració col·legial: els primers cent anys del Col·legi de Farmacèutics de Lleida, celebrada amb alegria pels col·legiats l'any 1998.

En l'exemplar citat d'*ILERFARM*, se'ns diu que Simó Clavera i Armenteros va néixer a Fonz (Osca), el 22 de novembre de 1905. El seu pare era el notari d'aquesta vila de cases senyorials. Cap als dotze anys la família es va traslladar a Cervera per la nova notaria del pare. Aquesta trajectòria vital de l'entrevistat em fa pensar en com s'entrecreuen els camins de la vida en algunes persones. Fonz va ser la vila on vaig tenir la meva primera farmàcia, més de mig segle després que, pels carrers d'aquesta ciutat tresqués el nen Simó Clavera, el mateix nen i noi que ballaria sardanes a Cervera, la ciutat on vaig néixer un any després que ell, a Lleida, on el seu pare era llavors notari, establís la farmàcia als porxos de Baix. Els meus pares, i jo amb ells, ens traslladaríem a Lleida poc després de la guerra. Clavera i jo, amb la diferència dels vint-i-vuit anys que ens portem, vam viure la nostra joventut en les mateixes ciutats. Ell seguí l'itinerari: Fonz/Cervera/Lleida/estudis universitaris a Barcelona/farmàcia a Lleida. Jo: Cervera/Lleida/estudis universitaris a Barcelona/farmàcia a Fonz/Barcelona, indústria farmacèutica... Vam parlar càlidament d'aquestes casualitats en la primera de les entrevistes que li vaig fer. Ell va somriure complagut quan es va assabentar que la meva primera farmàcia fou la de Fonz, el poble on ell va néixer.

Acabada la guerra va ser president del Col·legi de Farmacèutics. L'anterior, Enric Ribelles, era a l'exili. Ens informa la revista col·legial mencionada que Clavera "va ser president i secretari successivament del Col·legi Oficial de Farmacèutics de Lleida de l'any 1939 a 1959, any en què va deixar els càrrecs de Junta i va rebre el nomenament de Col·legiat d'Honor". El Col·legi de Farmacèutics, quan he donat per acabat el meu treball de camp, m'ha facilitat una llista de les juntes de govern de l'entitat, des de l'agost de 1938, data a partir de la qual el Col·legi començà a crear els nous arxius.

Simó Clavera va tenir deu fills, un és farmacèutic fora de Lleida. Abans però, va exercir uns anys com a adjunt, al costat del pare. El pare del farmacèutic Simó Clavera i Armenteros, el notari Simó Clavera i Guarné, va arribar a ser un professional de prestigi a Lleida, on s'hi va traslladar l'any 1927, procedent de Cervera. Les seves memòries són un document privat de molt bon llegir. Ens descriu amb detall els orígens de la seva nissaga en terres d'Aragó pròximes a la Franja, el seu periple vital, les notaries que va ocupar, els estudis dels set fills, l'ambient de la ciutat de Lleida abans de la guerra civil, durant la guerra i en la postguerra.

És francament colpidora la descripció que fa dels moments difícils que van viure, les angoixes i la por que van passar, la presó, i les morts que van veure. Només parla des del seu punt de vista, el dels guanyadors, però sense acarnissament. Descriu fets. Fa la seva

feina, la de notari, amb contenció i amb dignitat. És un document digne de ser llegit. El volum s'acaba amb un apèndix, també memorialístic, ben interessant. El seu autor és el germà gran de Simó, farmacèutic com ell, José Maria Clavera Armenteros, que residí molts anys a Granada com a professor de la Facultat de Farmàcia i va ocupar el càrrec de subdirector general de Farmàcia en els anys seixanta, com ja he mencionat abans.

En l'última entrevista els ulls li brillen plens de vida i ganes de viure-la. L'envolten Guillem, el seu fill, i la Joanna, que gairebé no el deixa tocar de peus a terra per por d'una caiguda que podria malbaratar l'equilibri controlat en què es mou. Els retrats de la muller, dels fills i dels néts omplen la sala. L'arbre familiar el té en una altra cambra però el mostra amb orgull i sentiment. Se li nota. Els caps de setmana altres veus familiars omplen les estances i li fan companyia ben a prop. Com els retrats que tant estima.

Farmàcia Pons i laboratori d'especialitats farmacèutiques Pons

El seu titular, Francesc Pons Castellà, se sent molt identificat amb la seva farmàcia. Es percep que l'estima, que li té una devoció especial. Als vuitanta-vuit anys segueix acudint cada matí i cada tarda a la cita dels medicaments. La porta a la sang aquesta farmàcia. El seu oncle, Francesc Pons i Segués la va adquirir, el set d'agost de 1908, al farmacèutic Josep Maria Borràs i Cavallé, segons consta en la fotocòpia de l'escriptura que el Senyor Pons ha tingut la gentilesa de lliurar-me:

> Don José María Borrás y Cavallé, farmacéutico (...) vende perpetuamente a Don Francisco Pons y Segués, farmacéutico (...) todo aquel establecimiento de farmàcia, instalado en la casa número 35 de la calle Mayor de esta ciudad, con todas las estanterías, mobiliario, botamen; aparatos ortopédicos, específicos, productos, y materiales farmacéuticos y todos los demás géneros y efectos existentes en la botica, rebotica, sótano y almacen o depósito del entresuelo de la expresada casa...

En la guia de Lleida de l'any 1904 (vegeu l'apartat tercer d'aquest estudi) hi consta la farmàcia Borràs, al Carrer Major. També constava el farmacèutic Josep Maria Borràs en la de 1899, però en la del 1911, la guia consultada posterior al 1904, en el tempteig de les diverses guies, ja apareix com a titular el nou propietari d'aquesta farmàcia: Pons, Francesc.

Des de 1908 la farmàcia Pons ha brillat amb llum pròpia al bell mig del carrer Major i sempre amb el mateix nom en la titularitat: Francesc Pons. Li manquen pocs anys per arribar al centenari a

aquesta farmàcia. El primer Francesc Pons (Francesc Pons i Segués) era l'oncle de l'actual (Francesc Pons i Castellà). Els dos Pons, oncle i nebot, s'han responsabilitzat d'aquesta farmàcia durant el segle XX. Encara el recordo el venerable ancià entrant amb prestància a la farmàcia cap a mitjan segle passat quan, conjuntament amb el seu nebot, el Francesc Pons actual, tenien cura d'aquest establiment tan significatiu, del carrer Major, la via de vianants més transitada de la ciutat.

Aquesta farmàcia era oberta nit i dia, vint-i-quatre hores, cada dia de l'any, Nadal inclòs, des del 1908, data del seu traspàs a Francesc Pons i Segués, fins al 1936. L'esclat de la guerra ho capgirà tot. En fer-se'n càrrec el farmacèutic Pons la va reformar, l'embellí i la va omplir de lluminositat. Un gran llum presidia l'espaiosa sala amb dos escons un davant de l'altre, situats en paral·lel, on solien acudir els tertulians, asseguts a banda i banda, a estones encuriosits en la contemplació de les belles clientes que, quan entraven a la farmàcia, havien de passar forçosament enmig dels dos bancs. Les entretingudes tertúlies també se les va endur la guerra. Quan va acabar ja mai més retornaren les habituds conversadores interdisciplinàries d'aquells tertulians de totes les tendències i professions, metges, notaris, advocats, militars, que es reunien a la farmàcia en plegar dels despatxs.

M'ho explica, amb una certa nostàlgia, Francesc Pons i Castellà. Ell era un jove farmacèutic llavors, al costat del seu oncle, el titular, i em comenta que sentia una certa recança quan els tertulians paraven l'orella dissimuladament per tal d'esbrinar el contingut de les receptes que li lliuraven pudorosament les clientes. També m'explica que en els dies que se solia resar el rosari de l'aurora, coincidien creuant-se per carrer Major els noctàmbuls i els feligresos. Des d'aquest establiment, sempre obert al mig del carrer Major, es podia contemplar aquesta peculiar doble corrua de vianants. Tot s'ho va endur la guerra. I també, cal apuntar-ho, la farmàcia Pons va deixar el seu torn perpetu, de dia i nit, perquè el Col·legi de Farmacèutics va organitzar els torns respectius de guàrdia entre les diverses farmàcies de la ciutat. Ara, en el segle XXI, hi torna a haver farmàcies obertes permanentment.

Fins i tot el prestigiós escriptor Josep Vallverdú menciona aquesta farmàcia en el recent tercer volum de les seves memòries datat en els temps de la preguerra i postguerra i titulat *Desmudat i a les golfes*, en un comentari sobre el carrer Major fent notar la presència preponderant dels aparells ortopèdics en els aparadors d'aquesta farmàcia. Perquè el servei farmacèutic de la Pons era i és molt ampli: Especialitats farmacèutiques, fórmules magistrals, servei molt complet d'ortopèdia, laboratori d'anàlisis clíniques durant molts

anys i també disposava, convenientment separat de la botiga, d'un laboratori d'especialitats farmacèutiques, anomenat també Pons, que va tenir la seva importància durant molts anys del segle XX.

La revista *Nuevo Boletín Médico* (núm. 50, febrer 1931) dóna la següent notícia: "La Dirección General de Sanidad, previo informe favorable de la mayoría de inspectores Provinciales de Sanidad de toda España, ha dispuesto sea adoptado en todos los dispensarios de profilaxis Antivenérea de la Nación, el BISMUTO PONS, que prepara nuestro querido amigo e ilustrado farmacéutico, D. Francisco Pons" i afegeix que la primera comanda és de "45.000 inyectables de BISMUTO PONS, antiluético indoloro". S'ha de tenir en compte que aquesta comanda porta la data de l'any 1931, quan la indústria farmacèutica tot just començava a desenvolupar-se.

En la mateixa revista hi ha inserit un anunci del Laboratori Pons amb una llista de deu especialitats; i en el *Vademecum Internacional* de l'any 1977, que conservo a la meva biblioteca, consta el Laboratori Pons amb vint especialitats al mercat farmacèutic; el senyor Pons m'ha lliurat amablement un acurat catàleg amb vint-i-cinc preparats farmacèutics i afirma que en van arribar a comercialitzar quaranta.

Devien ser els últims anys d'un laboratori al qual Francesc Pons li va doldre molt no poder-hi dedicar l'atenció que desitjava, atesa la seva ocupació absorbent dirigint la Paeria de Lleida, perquè a aquest farmacèutic se'l coneix preferentment a la ciutat com l'alcalde Pons. És una demostració fefaent de la projecció social d'aquests professionals al llarg dels anys.

Molts farmacèutics, ara i sempre, han servit les seves ciutats com a alcaldes. Més d'un i de dos titulars de les farmàcies de les quals es dóna notícia en aquest estudi, van ser alcaldes estimats de la ciutat de Lleida. I penso concretament en l'alcalde Antoni Abadal que, a més de paer en cap, regia la farmàcia de la plaça de Sant Joan.

I ara un apunt anecdòtic i literari que fa referència al que fou durant gran part del segle XX el laboratori farmacèutic Pons, abans d'explicitar la tasca social del seu director, el senyor Francesc Pons Castellà. El dimecres, 31 d'octubre de 1956, encapçala la portada de *La Vanguardia* la notícia de la mort de Pío Baroja amb una fotografia d'aquest escriptor. Damunt la taula i ben a prop de les seves mans, i del full on escriu, es pot veure nítidament un flascó d'Oftargol, el conegut col·liri del Laboratori Pons. Se'n va adonar, somrient divertida, l'esposa del farmacèutic.

L'alcalde Pons. Projecció social del farmacèutic Francesc Pons i Castellà

Per a definir l'acció ciutadana d'aquest prohom de la farmàcia prefereixo emprar el requadre que li van dedicar en la secció diària del diari *La Mañana*, de Lleida, el dimarts dia 21 de novembre de l'any 2000, el ponderat matrimoni de cronistes de la ciutat, Romà Sol i Carme Torres. Sota el títol *La nova Lleida* del seu requadre "El mil·lenni que s'acaba", van escriure:

> La dècada dels seixanta té un profund significat. La ciutat conegué un fort creixement demogràfic i passà de 63.850 habitants, el 1960, a 90.864, el 1970. Però no és això el més important. És la dècada que enterrà la ciutat heretada i féu néixer una nova Lleida. Fou un ràpid procés amb un protagonista d'excepció: l'alcalde Pons. Passaren tantes coses! Cal explicar-ho i encara que sense voluntat d'esmentar-les totes, sí volem fer referència a les següents: nasqué el polígon urbà de Gardeny, eix de la zona de l'eixample sud. S'obrí el passeig de Ronda. Es féu el nou mur de la riba dreta del riu, perllongant-lo fins als instituts. S'obrí l'avinguda de Madrid i també la del Segre.
>
> Es féu l'estació d'autobusos. Es bastí el parc de les Basses. S'urbanitzà tota la zona de l'eixample nord, amb eix a la plaça Ricard Viñes. Es féu realitat l'avinguda Prat de la Riba. Cappont vegué soterrar la sèquia de Torres i néixer l'avinguda de València i la rambla Doctora Castells. Pardinyes s'uní a la ciutat amb l'avinguda de Tortosa. S'instal·là un nou enllumenat públic. Es recuperaren les velles fonts i el patrimoni cultural. S'il·luminaren els edificis públics. La Seu es restaurà i es bastí l'esplèndida plaça d'accés permetent que hi tornés la vida ciutadana. Es construí el polígon industrial i el pavelló cobert de la Fira de Sant Miquel.

I tot això en deu anys (i amb molt menys recursos que ara, em comentava el farmacèutic Pons quan parlàvem d'aquest article que transcric). "I de segur, encara, que cadascú hi afegirà altres realitzacions. Fou ben bé una dècada prodigiosa amb un seguit de realitzacions de futur. Llavors nasqué l'actual Lleida."

El comentari que em fa l'alcalde Pons quan es refereix a aquesta època de la seva vida és insistint que ell es va fer pregar per acceptar l'alcaldia perquè s'adonava del que significaria: el decandiment del laboratori farmacèutic Pons en una època d'expansió de la indústria farmacèutica del país, quan el laboratori, fundat pel seu oncle, necessitava més que mai dedicació activa.

Un altre fet que li va doldre molt va ser no poder assistir a l'enterrament de la seva mare, que residia a l'Argentina, per no abandonar l'alcaldia, que requeria tota la seva atenció en aquells moments crucials de l'enderrocament de les cases del Canyeret.

Quan es fa una investigació i es va estirant el fil, i la ment hi està del tot ficada, és curiós observar com es van completant les peces del trencaclosques, sovint amb suavitat. L'article concentrat i solvent de Romà Sol i Carme Torres que acabo de transcriure el vaig descobrir quan revisava diaris endarrerits, a la casa de Lleida. I a Barcelona vaig recordar un dia, casualment, en una conversa, els llibres d'entrevistes que Josep Varela havia dedicat a diversos personatges de Lleida. El vaig cercar a la meva biblioteca i una de les documentades entrevistes era dedicada a l'alcalde Pons. També, fa ben pocs dies, al suplement dominical *Lectura 15*, de l'11 de març de 2001 del diari *Segre*, sota el títol "Farmàcies amb pedigrí", hi sortia un reportatge sobre dues farmàcies: la Pons, de Lleida, i la Solé, de Tremp, signada per diversos periodistes i fotògrafs. Molt em temo que el company Solduga Camarero i jo mateixa hem remogut les aigües farmacèutiques de les respectives contrades amb els nostres treballs d'ingrés a l'Acadèmia de Farmàcia.

Abans d'entrar en els anys de joventut de Francesc Pons que definirien després la seva maduresa, faré menció d'alguns dels honors concedits i càrrecs exercits per aquest farmacèutic:

—Medalla de Plata del Consell General de Col·legis Farmacèutics.

—Medalla d'Or del Col·legi de Farmacèutics de Lleida.

—Gran Creu al Mèrit Civil.

—Medalla d'Or de la Ciutat de Lleida.

—Medalla d'Or de l'Esport.

—Títol de Ciutadà del Món concedit per la Federació Mundial de Ciutats Agermanades.

—Exrepresentant d'Espanya de la Federació Mundial de Ciutats Agermanades.

—President del Col·legi Oficial de Farmacèutics de Lleida (1962-1982).

—Alcalde Lleida (1957-1967).

—Delegat Provincial d'Esports de Lleida.

—Fundador del Club Esportiu Lleidatà.

—Fundador del Club de Tennis Urgell.

—Fundador de l'Agrupació Esportiva Antorcha.

—President del Casino Principal de Lleida (1974-1996).

Apunts de la joventut del farmacèutic Francesc Pons i Castellà

Els seus pares procedien de Torres de Segre. El pare era fill d'un recaptador de contribucions i va decidir emigrar a l'Argentina, on

va néixer Francesc Pons, al poble La Sábana, a prop de la ciutat de Resistencia, capital de la regió del Chaco. Tenia uns nou anys, quan va morir el seu avi, i el seu pare va venir a Catalunya, amb ell, el Paco, per assistir a l'enterrament, i va deixar-lo, només per uns mesos, a casa del germà Francesc, amb farmàcia al carrer Major de Lleida. Però el temps passava i el noiet no retornava amb els germans i els pares.

Quan el company farmacèutic m'explicava amb contenció aquests detalls, asseguts al seu diminut i acollidor despatx ubicat en un altell, damunt de la rebotiga, com els antics apotecaris i botiguers, amb una àmplia finestra per poder controlar discretament la sala des de dalt estant, vaig pensar tot seguit en el probable enyorament del noi, i així li ho vaig dir.

Encara la casualitat no m'havia recordat el volum *Converses a Lleida*, abans mencionat, de Josep Varela, on hi ha un capítol dedicat al personatge lleidatà Francesc Pons Castellà, en què Josep Varela també fa notar que el noi s'enyorava. Argentina era la llibertat, la claror, la família pròpia, els germans. Lleida era una casa amb les persianes a mitja llum, uns oncles amables, sense fills, amb la tieta molt missaira, que van veure en aquell noiet el fill que no tenien. I així va ser. Se'l van afillar. Seria el continuador de la farmàcia Pons.

Francesc Pons segueix descabdellant records en el silenci del seu despatx damunt de la rebotiga, mentre a baix els pacients lliuren les receptes al seu nét farmacèutic, Guillem Sáez Pons. Va estudiar el batxillerat al Liceu Escolar. El director del Liceu era veí seu i les seves primeres amiguetes van ser les filles del director. A l'estiu tornava la llum i la llibertat durant les vacances passades a Castelldans, a casa d'un altre oncle.

Estudia farmàcia a Barcelona. Es llicencia i va a l'Argentina i, al cap d'un temps, torna a Lleida. Les coses s'han posat difícils a la ciutat. L'any 1936, ateses les tensions polítiques que hi havia, els dos farmacèutics copropietaris, oncle i nebot, es van haver d'exiliar a França. Ell va tornar a creuar la frontera per unir-se als nacionals.

Durant el primer bombardeig a la ciutat de Lleida, aproximadament a les tres de la tarda, va caure una bomba al local de la farmàcia, va enderrocar la meitat de l'edifici i va causar la mort de l'auxiliar major que, puntual, ja era dins de la farmàcia. Es deia Gabriel Pernau i era el pare del conegut periodista Josep Pernau.

El dia de l'entrada dels nacionals a Lleida, el jove Pons, que lluitava en aquest bàndol, arriba a la ciutat. L'envolten morts, tancs, soldats... Baixa pels carrers de la Tallada i de la Palma. Va a cercar la família al carrer Major, a l'edifici de la farmàcia, on vivien. Passa enmig de l'aldarull. Tots els comerços romanen tancats i es queda

sorprès en veure el farmacèutic Valeta a la porta de la seva farmàcia, ubicada gairebé davant de l'IEI (Institut d'Estudis Ilerdencs), on s'acaba el carrer Major, tranquil, amb la bata posada, mirant.

El jove Pons troba la meitat de l'edifici de la farmàcia enderrocat, precisament per la banda on hi havia l'oficina de farmàcia. L'habitatge de la família va quedar dempeus, però naturalment inhabitable. Enderiat, cerca la família en una altra casa on suposa que s'havien refugiat, i la troba també destruïda. A la fi s'assabenta que no ha passat res als seus. S'han refugiat a Juneda.

Francesc Pons i Castellà, als vint anys va formalitzar les seves relacions amb Pilar Gil Gómez, que estudià magisteri i filosofia i lletres. Ella s'havia quedat molt jove sense pares i germà. Van tenir tres filles i ara el seu nét Guillem Sáez i Pons dispensa medicaments al costat de l'avi i de la mare, llicenciada en filosofia i lletres, i auxiliar de farmàcia. Guillem és el continuador d'aquesta nissaga farmacèutica de nom ben aviat centenari.

Josep Varela en el llibre mencionat *Converses a Lleida* escriu a la pàgina 52: "La família deu omplir gran part del món d'aquest home pulcre que respon, escuet, a qualsevol qüestió traspuant honestedat, així com una barreja de seguretat i malenconia". A mi m'ha donat la mateixa sensació.

Després d'estudiar les tres farmàcies: Aragonès, Clavera i Pons, amb els farmacèutics de les quals vaig iniciar la meva investigació, a continuació em referiré breument a les catorze farmàcies restants, i els seus farmacèutics en l'època actual, de les disset de la llista de l'any 1950. Vaig pensar que els demanaria alguna fotografia antiga i un document (per exemple la coberta de l'escriptura del traspàs de la farmàcia, que conté la data i els noms del canvi de titulars) per corroborar les dades quan fos factible, tot i que ja suposava que el Col·legi de Farmacèutics ja disposava de tota la informació des que es va acabar la guerra civil.

Seguiré com abans l'ordre alfabètic per enumerar els farmacèutics, successors de les catorze farmàcies restants que, sumades a les tres anteriors, Aragonès, Clavera i Pons, ens donaran un total de disset farmàcies de les divuit que van catalogar els tres farmacèutics entrevistats, perquè la divuit, la farmàcia Canut (la segona de la plaça de Sant Joan), fou de molt curta durada.

Farmàcia Baquero

Rosalia Baquero l'última farmacèutica representant, fins gairebé l'acabament del segle XX, de la farmàcia del carrer dels Cavallers, carrer que ara no té farmàcia, on hi havien exercit Magí Abadal i, durant molts anys, Ignasi Ramon. Aquest nom i cognom m'han portat a confusió durant tot el meu estudi perquè els tres farmacèutics consultats no es posaven d'acord. És el que passa sempre amb el nom i el cognom patronímics. Formen uns noms compostos poc habituals: són de difícil retenció memorística. Jo també he caigut en el parany.

Rosalia Baquero va assegurar, totes les vegades que li vaig insistir, que es tractava d'Ignasi Ramon. Em va rebre amablement a la seva farmàcia, actualment a Cappont, al carrer Riu Ebre, 10. Va traslladar la històrica oficina del carrer dels Cavallers, 49, l'any 1994, per l'estat ruïnós de la casa on era emplaçada. Edifici que han enderrocat ara, el 2001. La va adquirir l'any 1976. Em va mostrar fotos on es podia veure la rebotiga amb les bigues malmeses i apuntalades. Em diu que li va saber greu deixar el carrer dels Cavallers, que s'estimava el veïnat, que eren com de la família. La farmàcia actual és àmplia, ben il·luminada, en un carrer de nou traçat, sense el deteriorament a què ha arribat malauradament l'antic i abans senyorial carrer dels Cavallers.

No tenia documentació per lliurar-me. Em va ensenyar les fotografies abans al·ludides i va afegir que la farmàcia l'havia adquirida per traspàs de Núria Soler Roigé. Té com a farmacèutic adjunt el seu fill Anton Barios i Baquero, i com a auxiliar Joan Manuel Arcos. Té una filla també farmacèutica que es diu Rosalia, com ella.

Farmàcia Cavedo

Montserrat Cavedo em diu que no té documentació de l'antiga farmàcia Geli del carrer de Sant Antoni, 57 i plaça Catalunya, 8. Posteriorment es va traslladar al número 26 de la mateixa plaça, on ara és. Té una farmacèutica adjunta, molt amable, que es diu Rosa Vidal.

Farmàcia Freixenet

Joan Freixenet, amb una bata blanca impecable, una farmàcia tan blanca com la seva bata, així que entro a la farmàcia ja em té preparada una fotocòpia de la coberta de l'escriptura de traspàs de la farmàcia Pàmpols, la de la plaça de Sant Joan, on hi havia exercit a la fi del XIX i començament del XX l'estimat alcalde Antoni Abadal. A les guies de Lleida apareix Manuel Pàmpols a partir de 1911 i segueix vigent en totes les altres fins l'última consultada, la de 1950. Romà Sol em va dir que Manuel Pàmpols va ser president de la Creu Roja i director del *Boletín del Colegio de Farmacéuticos* (1905) i que tenia un laboratori de productes farmacèutics adossat a la farmàcia.

Joan Freixenet, afable i obert al diàleg, em lliura la fotocòpia borrosa de la coberta a la qual hi afegeix la de la primera pàgina de l'escriptura de traspàs perquè pugui llegir millor les dades, afirma. Es nota que li agrada la claredat. El document testifica que el 21 de gener de 1986, Josep Pàmpols i Solé (el fill de l'anterior Pàmpols), farmacèutic, traspassa la farmàcia de la plaça de Sant Joan a Joan Freixenet i Fondevila, farmacèutic.

Joan Freixenet m'explica que ell, com els Pàmpols, procedeix de Corbins (municipi del Segrià). Manuel Pàmpols va establir la farmàcia en aquesta vila i més tard es va traslladar a Lleida. Joan Freixenet va fer el mateix. Primer va exercir a Corbins, i amb el transcurs del temps, quan el fill de Manuel Pàmpols, Josep, volia traspassar la farmàcia de la plaça de Sant Joan, a Lleida, Joan Freixenet va deixar la de Corbins i va adquirir la de Lleida l'any 1986, ens certifica l'escriptura. Al cap dels anys la va traslladar de la plaça de Sant Joan, que es quedà sense farmàcia, al gran passeig de Ronda, de Lleida. Es una farmàcia que dóna goig de mirar, per la pulcritud i l'ordre que s'hi respira. La seva farmacèutica adjunta es diu Eva Gàlvez i els seus auxiliars M. Teresa Planella i Jordi Ollé.

Farmàcia Hellín

Paco, l'auxiliar major d'aquesta antiga farmàcia del carrer de Sant Antoni, s'ha preocupat de fotocopiar un antic retrat que reproduïx la façana de l'edifici en l'època que Artur Hellín, el pare de l'actual farmacèutic (Alfred Hellín Parellada), la va adquirir al farmacèutic Mirada. A les guies de Lleida Hellín consta a partir de l'any 1932. La fotografia que m'ha lliurat és sòbria. La façana denota solidesa. Quan hi vaig anar a demanar-li una foto i un document em va dir molt amable que l'únic que tenia era un retrat, i me'l va ensenyar afegint que ja consultaria el farmacèutic. Quan hi vaig tornar em vaig oferir per fer-ne la fotocòpia, però ell ja la tenia llesta. Em va dir que ell, des que tenia tretze anys, era en aquesta farmàcia. Jo el recordo de sempre darrere el taulell. Ara depassa la seixantena. No em va voler dir el cognom, per modèstia. "Paco i prou", va afegir somrient amable. L'altre auxiliar es diu Antònio. La farmacèutica adjunta, Sílvia Pallàs, contempla amb atenció l'antiga fotografia i em saluda somrient amb aire de complicitat.

Farmàcia Hellín.

Farmàcia Messegué

Josep Messegué, el titular actual de la farmàcia de la plaça de la Sal, em va fer entrar amablement a la rebotiga. Em va informar que sí que tenia algun document al pis de dalt de l'edifici. Que ell va començar a exercir en aquesta plaça l'any 1978 (ho va confirmar amb el seu auxiliar). Va afegir que havia estat molt enfeinat i que, amb el fill, quan vingués durant les vacances de Setmana Santa, cercarien algun document. He insistit un parell de vegades, però no hi ha hagut sort. A ell també li dol. En les guies consultades la primera farmàcia constatada en aquesta plaça és la Miret, l'any 1926. El seu auxiliar que està al corrent de la història d'aquesta farmàcia té un somriure amable. Es diu Miquel Rodríguez.

Farmàcia Miarnau

Mercè Miarnau em rep a la seva farmàcia, que prové de la farmàcia Pierola, la de l'antic mercat de la Magdalena. Em lliura amablement la fotocòpia de la coberta de l'escriptura de traspàs de la farmàcia d'Àurea Pierola Cugota a Maria Mercè Miarnau Pons, el 26 de febrer de 1981. Àurea Pierola, segons em va dir Simó Clavera, va ser presidenta del col·legi de Farmacèutics, durant uns mesos, en la primera Junta de Govern interina, en l'interval de reorganització del col·legi, l'any 1938. El primer president de la Junta legalment constituïda després de la guerra fou Simó Clavera, com ja s'ha dit en parlar d'aquest farmacèutic. Fou la primera aparició esporàdica d'una dona com a presidenta per cobrir el buit en una època especial, presidència femenina que no s'ha repetit mai més al llarg de tots aquests anys. Àurea Pierola va traslladar la farmàcia en una altra banda de la ciutat, a la plaça de l'Exèrcit, 5. És una farmàcia petita, plena de llum. Tant Mercè Miarnau, l'actual titular, com la seva auxiliar Maria del Carme Sevilla em somriuen amables.

Farmàcies Mola i Anadón

Procedeixen de la farmàcia Sans, del carrer de la Palma, actualment sense farmàcia. Segons el testimoni de Francesc Pons, el farmacèutic Sans i la seva auxiliar van ser assassinats els primers dies de l'esclat de la guerra. A les guies consultades apareix, l'any 1940, la vídua Sans. En l'actualitat i, des de fa anys, Mola i Anadón, especialitzats en anàlisis clíniques, són titulars cadascun d'una farmàcia. Ramon Anadón, al carrer Balmes, 44 i Maria Josep Mola, al carrer Vallcalent, 43. A la farmàcia Anadón em van dir que no tenien cap document. Vaig telefonar a Maria Josep Mola, neboda d'Enric Mola, el primitiu farmacèutic, demanant-li algun document.

És una persona molt agradable. Em va respondre que no en tenia cap de document, però el Col·legi sí que tenia uns fulls on hi constava el nom del seu oncle. Em va dir que ho preguntés al Col·legi de Farmacèutics. Així ho vaig fer. Al Col·legi em van respondre que això ho havien d'autoritzar explícitament els col·legiats implicats. Vaig tornar a telefonar a Maria Josep Mola i em va dir que ja telefonaria al Col·legi donant la seva autorització. Vaig sentir una sensació estranya. I així van passar unes dues setmanes mentre jo seguia muntant el trencaclosques.

Farmàcia Ribelles

Em rep Enric Ribelles i Cases en el seu despatx de l'actual farmàcia Ribelles, al carrer Comtes d'Urgell, 8. Fa cantonada, i abasta dos carrers. He de confessar que tenia un interès especial per parlar amb aquest farmacèutic, fill d'Enric Ribelles i Morera, president del Col·legi durant la guerra civil. El pare va haver d'exiliar-se perquè era del bàndol dels perdedors i ocupava el càrrec de president del Col·legi de Farmacèutics. Aquest fet va significar perdre el lloc de la seva farmàcia, al carrer Major, i quan al cap dels anys va tornar i el Col·legi li va respectar el dret a disposar de farmàcia, va haver de cercar un altre local per instal·lar-la, i ho va fer provisionalment a la travessia del Carme. Jo era una nena que vivia llavors en aquell carrer i recordo la farmàcia. Més tard Enric Ribelles i Morera, el pare de l'actual titular, la va traslladar al lloc on ara és.

L'Enric Ribelles actual és obert al diàleg i m'explica la peripècia de la família. Van estar al camp de refugiats d'Argelés. Més tard, el pare, quan va tornar de l'exili, va obrir la farmàcia a Montovan. Va veure morir Azaña. Va fer de viatjant de ferreteria a Barcelona. La família va posar una ferreteria a Arenys de Mar. Va ser reclamat, amb pena de mort, en el *Boletín Oficial del Estado*. Va ser inspector de vins (veedor, em diu) càrrec guanyat per oposició. Va obrir farmàcia a Manresa i després van tornar a Lleida, on s'establí temporalment, a la travessia del Carme, mentre cercava un altre local.

L'Enric Ribelles i Cases ha tingut la gentilesa de lliurar-me una fotocòpia del títol de llicenciat en farmàcia del seu pare. Porta la data de setembre de 1924. També ha fet una fotocòpia del carnet que l'acreditava com a funcionari dels serveis de Sanitat de la Generalitat de Catalunya a Lleida, data 30 de març de 1938. M'explica que un germà de la seva àvia va ser farmacèutic militar a Filipines i que hi va morir. Hi ha una altra farmacèutica a la família: la seva germana, Mercè Ribelles, que exerceix d'analista a l'hospital Arnau de Vilanova de Lleida. L'Enric té un fill. Ha cursat estudis universitaris, però no és farmacèutic. Confia en algun nebot per a la continuïtat de la

farmàcia. L'Enric afegeix que el seu pare va estudiar la carrera a Barcelona treballant com a dependent a la farmàcia del doctor Rauric. La seva farmacèutica adjunta es diu Montserrat Martí i la seva auxiliar, Paquita Navarro.

Farmàcia Sáez Colechá

Francesc Pons m'havia informat que Àngels Sáez Colechá estava actualment malalta, pràcticament reclosa a casa. Vaig telefonar a la seva farmàcia demanant fotocòpia d'algun document acreditatiu i la farmacèutica adjunta, Maria Vilaltella, em parlà de la salut delicada d'A. Sáez Colechá. Després de consultar-ho amb la titular em va respondre negativament. Aquesta farmàcia va ocupar el número 70 del carrer Major durant més de mig segle. Fa ben poc s'ha traslladat a l'avinguda de les Garrigues, 116. El seu antic local del carrer Major s'ha transformat, en només dues setmanes, en una botiga de robes.

Farmàcia Tresánchez

Procedeix de la farmàcia Valeta (1911). Acabada la guerra va passar a Carles Delmàs, l'any 1940. Va seguir molts anys al carrer Major, fins que la viuda i els fills de Carles Delmàs la van traspassar a Serafina Tresánchez el dia 1 d'octubre de 1974. Ho transcric de la coberta de l'escriptura que tan amablement ha anat a fotocopiar un dels dos fills de la Serafina. Quan vaig a recollir aquest document, estan molt enfeinats perquè els toca guàrdia, però el tracte de la mare i els dos fills, Jordi i Oriol, és cordial i de gran calidesa. La farmàcia ja no és al carrer Major. La van traslladar al carrer Alcalde Porqueres, 40. És lluminosa i té l'espai molt ben aprofitat. Es nota que la Serafina se sent molt ben acompanyada pels dos fills en l'exercici professional. Somriu plàcidament i amable quan m'acompanya a la porta amb el convenciment que té la continuïtat assegurada en la botiga. El nom Delmàs segueix vigent en les farmàcies de la ciutat de Lleida. Una filla de Carles Delmàs hi exerceix plena de simpatia amb un establiment obert a Corts Catalanes, 37.

Farmàcia Villalonga

Ignasi de Villalonga és un pes fort de la farmàcia de Lleida. Va començar a exercir en la dècada dels cinquanta. La farmàcia segueix en el mateix lloc de sempre, a la rambla de Ferran, 32, que en l'actualitat ha canviat la numeració, 34. Procedeix de la de Frederic Nicolau. Les guies de Lleida consignen aquest nom des del 1911, fins després de la guerra, que canvia de titularitat i passa a Jaume Castellarnau, i d'aquest a Ignasi de Villalonga.

Hem parlat amicalment en el despatx de la seva farmàcia que conserva l'encant de les antigues oficines amb les prestatgeries dels medicaments de fusta cassetonada blanca i daurada. Dóna bo contemplar els bells pots de ceràmica farmacèutica que coronen els prestatges laterals i el central. En aquest, i presidint la sala de dispensació es pot veure la imatge escultòrica de Santa Magdalena, patrona dels farmacèutics. Amb Ignasi m'uneix el respecte i l'admiració de l'estudiant de farmàcia que comença la carrera vers el que ja l'ha acabada amb expedient brillant i exerceix a la rambla. Els seus tres fills tenen farmàcia a Lleida. És l'exemple viu de transmissor vocacional a la descendència. Va amortitzar la farmàcia de Maria Recasens, veïna de la seva. Va adquirir la farmàcia Clavera per a la seva filla, Carme Villalonga i Pifarré, traslladant aquella oficina al carrer Àger, 11. I va adquirir la farmàcia del carrer Boters per al seu fill Francesc. I per al seu fill Ignasi, la del carrer Alcalde Costa, 37. Els seus auxiliars es diuen Antoni Puig, Anna Maria Mondéjar i M. Teresa Majadas.

Farmàcia Francesc Villalonga i Pifarré

Procedeix de la farmàcia de Josep Mestres Pintó (des de l'any 1932 a les guies de Lleida fins depassat el 1950). En l'ac-tualitat, el seu titular és Francesc Villalonga.

Farmàcia Voltes

És la del carrer del Carme i procedeix de la de Francesc Mestres Pintó, esmentat en aquest estudi per la seva tesi doctoral. Va ser president del Col·legi de Farmacèutics (1949-1956), però ja figurava com a vocal en la primera Junta de Govern, interina, el 1938.

Vicenta Voltes és una farmacèutica amb una activitat frenètica. Hi vaig parlar dues vegades i sempre materialment envoltada d'una rotllana de pacients. Va ser atenta amb mi i em va dir que cercaria algun document, o quelcom de l'antiga farmàcia. L'ajuden Maribel, farmacèutica adjunta, i Sònia, l'auxiliar, que entren i surten de la rebotiga amb la blancor dels coloms.

El marit de la farmacèutica, l'amable Joaquim, sempre present a la rebotiga i més reposat, em va fer un regal immens la següent vegada que hi vaig anar. Em va allargar somrient un retrat esplèndid de l'antiga farmàcia on encara es poden veure els porxos d'En Massot. Em sentia emocionada i plena d'alegria com un infant. Vaig anar tot seguit a fer fotocòpies de totes les mides i intensitats de llum i ombra, d'aquella fotografia bellíssima, en blanc i negre, que retornava el temps passat, i també subjectava dessota el braç l'escriptura per a

fotocopiar-ne la coberta on hi consta que el dia 22 d'agost de 1985, Francesc Mestres i Valera (el fill de Francesc Mestres Pintó) traspassa la farmàcia del carrer del Carme a Vicenta Voltes Trullols, l'eficient i dinàmica farmacèutica actual.

6.
La "cirereta" que corona el trencaclosques

Quan ja només em quedava una farmàcia de la qual recollir documentació i ja donava gairebé el meu treball per acabat, vaig preguntar al Col·legi de Farmacèutics si podia anar a recollir la relació de presidents i de les juntes de govern que els havia demanat i que tan amablement va preparar Jaumina Casanovas, i aquell "full" referent a la farmàcia Mola del qual la Maria Josep Mola n'havia donat l'autorització. Em van respondre afirmativament puntualitzant que les dades de la primera junta eren les de l'any 1938, perquè havien desaparegut els arxius del col·legi durant la guerra civil, com jo ja sabia de bon començament.

Mentre a la tarda em dirigia a peu al Col·legi (avantatges d'una ciutat feta a mida humana) pensava, contenta, en la conversa amb el president, senyor Víctor Berga, i la Magda Peris que havíem tingut feia mesos i que m'havia fet decidir el tema del meu treball per a l'Acadèmia de Farmàcia, quan el president es queixava de la manca d'arxius d'abans de la guerra i que haurien de cercar un becari perquè els fes el treball d'inventariar les farmàcies. El president va somriure agraït quan em vaig decidir per aquest tema. Ara, amb la meva feina, acabava de donar una primera aproximació a aquelles farmàcies.

Quan arribo al Col·legi em lliuren la relació de les juntes de govern que els havia demanat i havia preparat Jaumina Casanovas i deixen damunt la taula un feixuc volum de tapes negres. Em diuen que allí hi trobaré "el full" del farmacèutic Enric Mola, oncle de la Maria Josep Mola. Em deixen sola a la biblioteca i sento una recança indescriptible, com si anés a caure al fons d'un pou. Allí, premsats per la densitat de la multitud de fitxes de totes les comarques lleidatanes, a la lletra L, de Lleida, apareixen els meus farmacèutics, els d'aquelles farmàcies que jo havia cercat a la llum del dia per la ciutat, comprovant-ne la localització. Allí hi havia retrats d'aquells companys, no tots els companys hi eren, però, en alguna cosa havia de guanyar a aquella mà bituminosa i ressentida que, al dors de cada fitxa del farmacèutic que no era del bàndol dels guanyadors de la

guerra civil, hi havia escrit els qualificatius més agressius i estripats de la revenja. Vaig tancar els ulls i la ment perquè se m'havia fet un garbuix de noms i de fotografies. Allí s'ajuntaven els noms que jo havia escrit tantes vegades en el trencaclosques que confegia, amb els rostres corresponents, fins aquell moment per mi desconeguts, llevat dels dels presidents, que hi són retratats en el lloc d'honor en les dependències del Col·legi.

Estava anorreada. Vaig demanar si era possible treure fotocòpies de les fitxes dels farmacèutics de Lleida, perquè jo era incapaç de treballar. Quan vaig ser a casa vaig revisar les fotocòpies, eren impecables. En cap dors de cap de les fitxes fotocopiades no hi apareixia cap comentari denigratori respecte al farmacèutic que l'encapçalava. Tots eren ciutadans respectables. He d'afegir que la fiscalització injusta i descarada del bituminós llibrot s'acabava l'any 1940. Comprenc la voluntat del Col·legi de Farmacèutics de preservar de mirades alienes aquells "fitxats" per salvaguardar les seves famílies.

La Maria Soler, cap del Departament de Numismàtica de l'Institut d'Estudis Ilerdencs m'havia parlat que el seu cunyat Jordi Sirera, el nostre professor de ciències naturals a l'institut de batxillerat de Lleida, havia sigut farmacèutic militar a la ciutat. Jo li havia dit que sí que tenia catalogada una farmàcia militar però desconeixia el nom del farmacèutic, ara li podré afirmar que era ell perquè en la seva "fitxa" consta com a farmacèutic de l'Hospital Provincial que és on va derivar el farmacèutic militar, acabada la guerra. També gràcies al fitxer negre he pogut demostrar l'existència de la farmàcia Santamaria de la qual Ramon Aragonès estava tan convençut, però que ni Simó Clavera, ni Francesc Pons no recordaven, ni tampoc apareixia consignada en cap guia consultada de la ciutat. Vaig agrair a Maria Josep Mola el seu ajut, que m'havia desvetllat l'existència del "fitxer". Em va respondre que durant la commemoració del Centenari del Col·legi el "Llibre de tapes negres" hi era exposat. "Que no el vas veure?", em va dir. "Jo hi vaig descobrir la fitxa del meu oncle".

Llavors se'm va fer la llum. Jo també l'havia vist, el "Llibre de tapes negres", en una ràpida i superficial ullada a l'exposició commemorativa col·legial, però no vaig lligar caps i havia esborrat mentalment l'escena. I llavors vaig entendre el comentari del Col·legi: "No estiguis dolguda, Rosa. Tu que has profunditzat en el tema ets de les poques persones que poden interpretar aquest fitxer". En aquella exposició col·legial, tan ben organitzada, reclamaven la meva atenció preferent les antigues orles i la tímida presència femenina enmig dels llicenciats. Vaig recordar aquella pel·lícula que em sembla que es diu *En busca del Arca perdida* les últimes escenes de la qual ens mostren

un gran magatzem ple de contenidors i paquets. En un d'aquells paquets, i totalment desapercebuda, restava oblidada la mítica Arca de l'Aliança.

Vaig tenir, una vegada més, al llarg del meu estudi, la convicció que la meva feina no estava pas acabada, només havia fet que començar. Jo mateixa o altres persones continuarien investigant per a reconstruir la història.

7.
Conclusions

La ciutat és com un organisme viu i les seves farmàcies, també. Els farmacèutics moren, però les farmàcies que han creat persisteixen. Cada carrer, o plaça, tenen la seva farmàcia amb personalitat pròpia.

Quan la ciutat s'expansiona neixen automàticament nous punts d'atenció sanitària farmacèutica. Es creen noves farmàcies sovint ocupades per nissagues farmacèutiques, seguint la tendència de la majoria de professions liberals.

Quan es trasllada una farmàcia per cobrir el servei sanitari d'un altre indret de la ciutat amb més densitat de població, pot ser que un determinat carrer, o una plaça, que sempre havien disposat de farmàcia, la perdin (és el cas de Lleida, ara: carrer dels Cavallers, carrer de la Palma, plaça de Sant Joan...). Però asseguraria que en el transcurs del temps tornarà a rebrotar, viva i amb nova saba, una altra oficina de farmàcia com aquella que un dia va desaparèixer.

Els farmacèutics són uns professionals de la sanitat que solen intervenir socialment en el quefer de la ciutat on viuen. La serveixen sovint com a alcaldes o regidors, o exerceixen el voluntariat intervenint activament en afers d'assistència social.

Les guerres, especialment les civils, són terribles i anihiladores. Quantes i quantes famílies tenien repartits els seus membres entre els dos bàndols!

Quan es comença una investigació hom s'adona que si el fil que s'estira té consistència no s'acaba mai.

Quan s'escriu una novel·la o es fa una investigació i es va estirant el fil, i la ment hi està del tot ficada, és curiós observar com es van completant les peces del trencaclosques, tranquil·lament, amb suavitat. S'ha de ser humil i deixar-se dur.

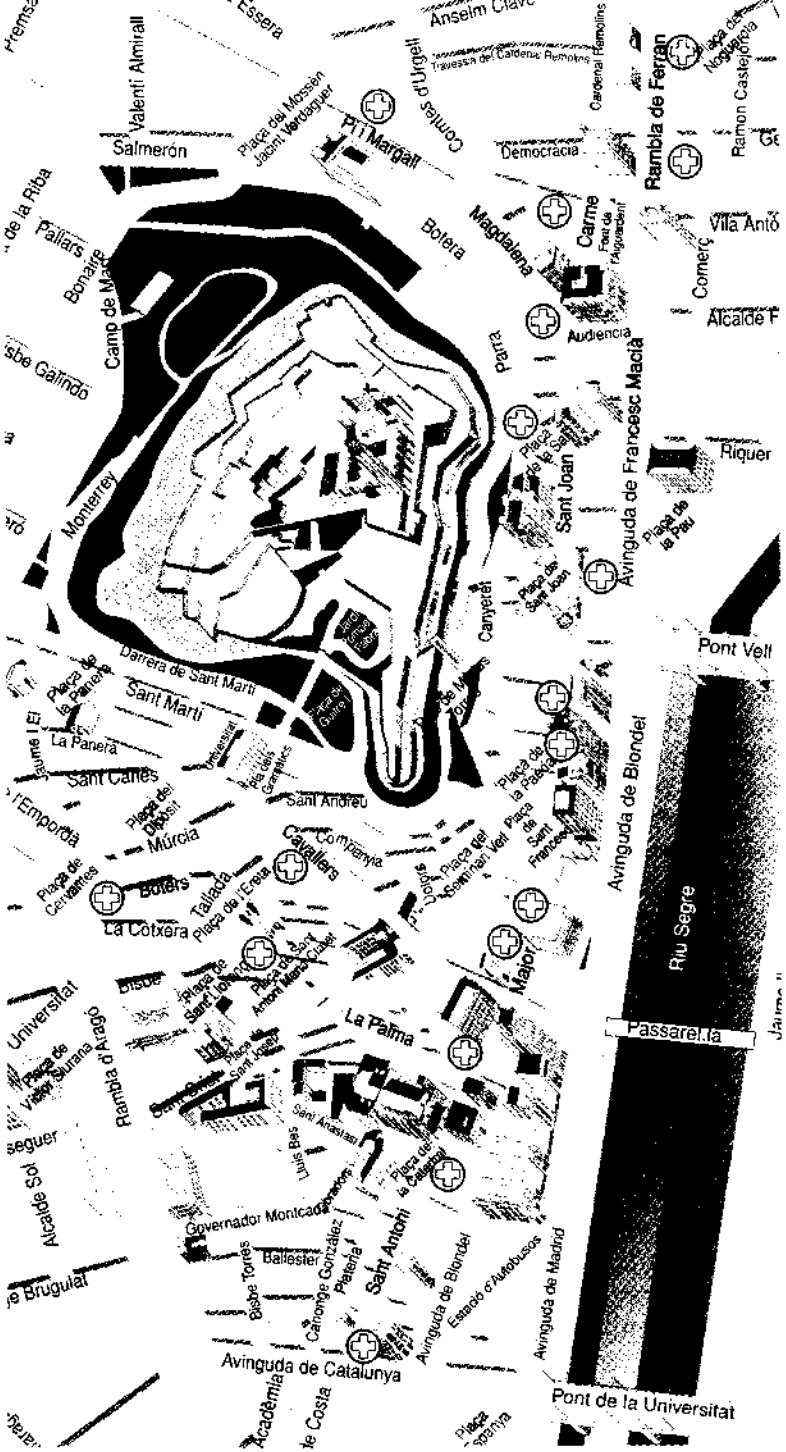

Situació de les farmàcies de Lleida a mitjan segle XX.

8.
Bibliografia

ARROYO, Margarita: *El Albarelo de la Cruz Lisiada*. Asociación de Escritores y Artistas Españoles, Madrid, 1998.

CARMONA CORNET, Anna M.: *Farmàcia i Art a Catalunya*. Discurs inaugural. Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, 1999.

DD.AA. (cicle de conferències): *Les terres de Lleida en la geografia, en l'economia i en la cultura catalanes*. Centre Comarcal Lleidatà, de Barcelona, 1971.

EIMERIC, Clovis (pseudònim de Lluís Almerich): *El tripijoc de la Quitèria*. Novel·la dels anys 20, publicada per l'editorial Pegaso.

El Boletín del Colegio de Farmacéuticos (revista), diversos exemplars dels primers anys del segle XX.

FOLCH JOU, Guillermo, MILLÁN, María Pilar: *La Farmacia en Zaragoza a través del tiempo*, Colegio de Farmacéuticos de Zaragoza, Madrid, 1985.

FONSECA, Agustín, SALAZAR, Miguel: *Guia Informativa y de Comunicaciones de Lerida y su provincia. Año 1929.*

FONSECA, Agustín: *Guía General Informativa. Año 1931.*

FONSECA: *Guía General Informativa. 1932.*

GANAU, J: *La idea de ciutat a Lleida*. Pagès Editors, Lleida, 1992.

Guía de Lleyda, 1882.

Guía Comercial de Lérida y su Provincia. Año 1926.

Guía Gráfica de Lérida y Provincia. Año 1950.

Guía Mercantil e industrial de la Provincia de Lérida, 1911.

Guía Oficial de Industria y Comercio de Lérida. 1940.

Guía Práctica de Lérida y Provincia. Año 1942.

GÓMEZ CAAMAÑO, José Luis: *Páginas de Historia de la Farmacia*. 1970. Societat Nestlé AEPA.

GRACIA GUILLÉN, Diego; FOLCH JOU, Guillermo; ALBARRACÍN, Agustín; AOUIOLA, Elvira; MONTIEL, Luis; PESET, José Luis; PUERTO SARMIENTO, Javier; LAÍN ENTRALGO, Pedro: *Història del Medicamento*. 1984. Antibióticos S.A. Ediciones Doyma.

Ilerfarm (Col·legi de Farmacèutics de Lleida) Informatiu del Col·legi.

JORDI GONZÁLEZ, Ramon: *Cien años de vida farmacéutica barcelonesa (1830-1939)*. 1960.

Lérida farmacéutica (revista), diversos exemplars. El director era J. Viladot Puig, pare de Guillem Viladot.

LLADONOSA, Josep: *Història de la ciutat de Lleida*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1980.

LLADONOSA, J. F. PORTA, S. MIQUEL, J. VALLVERDÚ i J. GABERNET: *Lleida, problema i realitat*. Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995.

MARTÍNEZ CALLEJO, Manuel: *Guia Provincia de Lérida, 1904*.

MERELO, José: *Guia de Lérida y su provincia, para 1868*.

MESTRES PINTÓ, Francisco: *Contribución al estudio histórico de la Farmacia y de la Higiene en Lérida y su comarca*. 1951. Tesi doctoral.

PRIM I SERENTILL, Josep M.: *L'esperit de Josep Trueta*. Pagès Editors, 1997.

Proyecto de Partidos Farmacéuticos en la provincia de Lérida. 1899.

Reglamento para la aplicación de los estatutos del Colegio Oficial de Farmacéuticos de la Provincia de Lérida. 1939.

SÁEZ, Ferran; LONCÀ, Andreu; VILAGRASA, Joan; MORELL, Ramon; GILI, Mercè; COLL, Pep; FARRÀS, Cisco; ALDOMÀ, Ignasi; FEIXA, Carles; CAMPS, Marta; BOYA, Paco; PUEYO, Miquel: *La Lleida del segle XX*. Edicions de la Clamor. Lleida, 2001.

SOL, Romà, TORRES, Carme: *Cada dia un carrer. Diari de Ponent*, 1998.

— "Fets, símbols i gent de Lleida", *Diari de Ponent*, 1993.

— "La premsa de Lleida dia a dia", *Nou Diari de Lleida*, 1994.

SUÑÉ ARBUSSÀ, Josep M.: *Legislación Farmacéutica Española*. 1971, tercera edició.

VALLVERDÚ, Josep: *Desnudat i a les golfes*. Proa, 2000.

VARELA I SERRA, Josep: *Converses a Lleida*. Virgili i Pagès, 1988.

YLLA-CATALÀ GENÍS, Miquel: "Aportació a la Història de la Farmàcia de l'Hospital de Santa Creu de Vic i el seu entorn". *Butlletí de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana*, maig/agost de 2000; núm. 23 - Any IX.